

Justyna Dudek

<https://orcid.org/0000-0003-4284-313X>

Oddziałowe Biuro Badań Historycznych
Instytutu Pamięci Narodowej w Lublinie

Kobiety i ich kariery w aparacie bezpieczeństwa w latach 1944–1956 na przykładzie stanowisk kierowniczych

Abstrakt: W badaniach nad komunistycznym aparatem bezpieczeństwa brakuje refleksji nad specyfiką kobiecych karier. Podejmuję ten problem, przyglądając się grupie funkcjonariuszek, które w latach 1944–1956 osiągnęły najwyższe stanowiska w strukturach bezpieczeństwa. Pracowały głównie w administracji, pionach gospodarczych i technicznych, natomiast rzadko w operacyjnych.

Słowa kluczowe: kobiety, funkcjonariuszki, Julia Brystiger, Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego (MBP), polityka zatrudnienia, kariera.

Abstract: Research on the communist security apparatus lacks reflection on the specificity of women's careers. I examine this problem by looking at a group of female functionaries who reached the highest positions in the security structures in 1944–1956. They worked mainly in administration, economic and technical departments and rarely in operational ones.

Keywords: women, female functionaries, Julia Brystiger, Ministry of Public Security, employment policy, career.

Wstęp

W dotychczasowych badaniach nad komunistycznym aparatem represji problematyka zatrudnionych tam kobiet, na tle setek publikacji poświęconych różnym aspektom jego funkcjonowania, pojawia się sporadycznie. Historycy

podejmują m.in. studia prozopograficzne oraz biograficzne, ale rzadko kiedy to funkcjonariuszki czynią przedmiotem swoich rozważań¹. Brak obecności kobiet w monografiach można po części tłumaczyć specyfiką ich pracy w organach, gdyż zajmowały przeważnie stanowiska administracyjne, gospodarcze lub techniczne, a nie operacyjne, częściej na niższych szczeblach struktury niż kierownicze funkcje. Wiadomo, że środowisko funkcjonariuszy stanowiło typowo męski krąg, a tzw. słaba płeć w latach 1944–1956 to niewielki procent wszystkich funkcjonariuszy.

Na tle kobiecych karier wyjątek stanowiła postać Julii Brystiger², która przez wiele lat kierowała Departamentem V/III Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (MBP)/Komitetu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego (KdsBP). Jej kariera w aparacie bezpieczeństwa stanowiła precedens, gdyż żadna inna kobieta w tej instytucji nie posiadała takiego znaczenia i wpływów. Niektóre sprawy związane z funkcjonowaniem resortu omawiała bezpośrednio z Bolesławem Bierutem czy Jakubem Bermanem, pomijając bezpośredniego przełożonego, czyli ministra Stanisława Radkiewicza³. Jej także powierzano sprawy wymagające odpowiedniej wiedzy i kwalifikacji. To ona po ucieczce Józefa Światły na Zachód stanęła na czele zespołu badającego okoliczności tej sprawy⁴. Należała do nielicznego grona wykształconych osób spośród kadry kierowniczej tamtego czasu. Ukończyła Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, studiowała przez rok na paryskiej Sorbonie, by w końcu w 1928 r. obronić doktorat z filozofii. Zalicza się ją do ścisłej elity politycznej/władzy

¹ Główny obiekt publikacji stanowią osoby piastujące wysokie funkcje w Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego/Komitecie do spraw Bezpieczeństwa Publicznego i jego wojewódzkich oraz powiatowych odpowiednikach, w których kobiet było niewiele. W opracowaniach najczęściej można spotkać ich krótkie biografie.

² W źródłach spotkać można różne wersje zapisu nazwiska: Bristiger, Brüstiger, Brystyger, Brystygier. Pojawiło się szereg publikacji dotyczących jej osoby, zarówno naukowych, jak i popularnonaukowych: P. Sztama, *Julia Brystiger*, w: *Leksykon bezpieki. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa 1944–1956*, t. I, red. W. Bagieński, M. Dźwigał, Warszawa 2020, s. 229–252; P. Forecki, *Fantazmat Julii Brystiger*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2017, nr 1, s. 47–69; R. Klementowski, *Kadra kierownicza tzw. pionu III MBP*, w: *Pion walki z podziemiem niepodległościowym RBP/MBP 1944–1954*, red. T. Ruzikowski, Warszawa 2016, s. 69–71, 74; P. Bukalska, *Krwawa Luna*, Warszawa 2016; J. Żaryn, *Córka marnotrawna, czyli Luna w Laskach*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2005, nr 11, s. 43–50; A. Stopyra, *Figurantka „Roxana”*. *Inwigilacja Julii Brystygier przez Służbę Bezpieczeństwa (1962–1974)*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2009, t. II, s. 389–404; P. Stepień, *Julia Brystygierowa wobec tworzenia komunistycznych organizacji polskich w ZSRR (Polski Komitet Narodowy i Centralne Biuro Komunistów Polskich)*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica” 2003, nr 91, s. 31–49; L. Smosarski, *Brystygier (Bristigier, Brüstigier) Julia*, w: *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, red. F. Tych, t. I, Warszawa 1978, s. 327–328.

³ P. Bukalska, op. cit., s. 118.

⁴ A. Paczkowski, *Trzy twarze Józefa Światły. Przyczynek do historii komunizmu w Polsce*, Warszawa 2009, s. 209.

okresu stalinowskiego⁵. Choć nie była członkiem Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej (KC PPR), to jednak uczestniczyła w jego posiedzeniach w charakterze gościa. Zapraszano ją wielokrotnie na posiedzenia Biura Politycznego KC PPR/PZPR⁶. Drugiej tak wyrazistej postaci, której pozycja równałaby się niejednemu mężczyźnie, w resorcie trudno znaleźć.

Dorobek polskiej historiografii na tym polu sprowadza się w zasadzie do kilku opracowań. Do chwili obecnej opublikowano dwa artykuły charakteryzujące funkcjonariuszki szczebla wojewódzkiego. Paulina Makaroyj-Lisek analizowała zarówno dane statystyczne, jak i indywidualne biografie kobiet z lubelskiej bezpieki⁷, natomiast Urszula Gierasimiuk swój tekst o funkcjonariuszkach w Wojewódzkim Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego (WUBP) w Białymstoku⁸ oparła na dokumentacji osobowej stu kilkudziesięciu kobiet pracujących przede wszystkim w wydziałach operacyjnych⁹. Powstał artykuł o kobietach pracujących w wywiadzie cywilnym Polski Ludowej w latach 1945–1989¹⁰, najbardziej sfeminizowanej komórce operacyjnej aparatu bezpieczeństwa przynajmniej do 1956 r. Perspektywę biograficzną z ogólnymi rozważaniami odnośnie do obecności kobiet w aparacie łączy artykuł Roberta Klementowskiego¹¹, w którym autor równocześnie wskazał ewentualne płaszczyzny badawcze w tym temacie.

W niniejszym artykule badam obecność kobiet w organach bezpieczeństwa państwa głównie pod kątem podejmowania przez nie pracy zawodowej. Przyglądam się Resortowi Bezpieczeństwa Publicznego (RBP)/MBP/KdsBP jako instytucji oferującej pracę i kierującej się określonymi kryteriami doboru

⁵ N. Jarska, P. Perkowski, *Droga do władzy? Kobiety w PZPR 1948–1989*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2016, nr 27, s. 243–244; N. Jarska, *Kobiety w elitach centralnych i lokalnych PPR i PZPR w latach 1944–1956*, w: *Elity komunistyczne w Polsce*, red. M. Szumiło, M. Żukowski, Warszawa 2015, s. 608.

⁶ Zdaniem Mirosława Szumiły jej pozycja wynikała ze znajomości z czołowymi działaczami partyjnymi, osobistych przymiotów, takich jak wykształcenie, inteligencja czy zdolności organizacyjne, oraz doświadczenia zdobytego w działalności w KPZU, MOPR i Związku Patriotów Polskich (ZPP). Zob. M. Szumiło, *Kobiety jako „szare eminencje” w komunistycznej elicie władzy w Polsce*, „Res Historica” 2018, nr 45, s. 295–297; N. Jarska, *Kobiety w elitach...*, s. 602, 606.

⁷ P. Makaroyj-Lisek, *Kobiety w służbie bezpieki na Lubelszczyźnie w latach 1944–1956*, „Teki Komisji Historycznej OL PAN” 2016, nr 13, s. 174–195.

⁸ U. Gierasimiuk, *Kobiety – funkcjonariusze Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Białymstoku w pierwszych latach działalności (zarys problematyki)*, „Przegląd Archiwalny IPN” 2014, t. VII, s. 203–221.

⁹ Ibidem, s. 206.

¹⁰ W. Bagiński, *Funkcjonariuszki wywiadu cywilnego Polski Ludowej*, w: *Aparat bezpieczeństwa w perspektywie antropologii organizacji i antropologii władzy*, red. R. Klementowski, K. Mikołajczak, J. Syrnyk, Wrocław–Warszawa 2020, s. 96–143.

¹¹ R. Klementowski, *Słaba płeć w siłowym resorcie – perspektywy badawcze w świetle wybranych przypadków*, w: *Kobiety „na zakręcie” 1933–1989*, red. E. Chabros, A. Klarman, Wrocław 2014, s. 97–110.

kandydatów. A zatem interesują mnie reguły rządzące polityką personalną w stosunku do kobiet.

W artykule analizuję biografie kobiet, które w okresie 1944–1956 osiągnęły najwyższe stanowiska w strukturach RBP/MBP/KdsBP i jego wojewódzkich odpowiednikach¹². Pisząc o kierowniczych funkcjach na szczeblu RBP/MBP/KdsBP, mam na myśli dyrektorki i wicedyrektorki departamentów, natomiast na szczeblu WUBP/WUdsBP – naczelniczki wydziałów i zastępczynie naczelników/naczelniczek wydziałów¹³. Według tak przyjętych założeń w artykule opieram się na 101 kobiecych biografiach¹⁴. Grupa wybranych do analizy funkcjonariuszek stanowiła dla mnie punkt odniesienia do problematyki karier kobiet w instytucji totalnej, jaką był aparat bezpieczeństwa. Podstawę

¹² Wypytowałam je w oparciu o wybrane opracowania poświęcone kadry kierowniczej aparatu bezpieczeństwa. *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. I: 1944–1956, red. K. Szwagrzyk, Warszawa 2005; *Twarze wrocławskiej bezpieki. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa we Wrocławiu. Informator personalny*, red. T. Balbus, P. Piotrowski, K. Szwagrzyk, Wrocław 2006; *Twarze olsztyńskiej bezpieki. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w Olsztynie. Informator personalny*, red. P. Kardela, Białystok 2007; *Twarze białostockiej bezpieki. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w Białymstoku. Informator personalny*, red. P. Łapiński, Białystok 2007; *Ludzie bezpieki województwa krakowskiego. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1990. Informator personalny*, oprac. W. Frazik, F. Musiał, M. Szpytma, M. Wenklar, Kraków 2007; *Twarze bezpieki w Polsce południowo-wschodniej 1944–1990. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa. Informator personalny*, red. J. Izdebski, K. Kaczmarek, M. Krzysztofinski, Rzeszów 2007; *Twarze szczecińskiej bezpieki. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa województwa szczecińskiego. Informator personalny*, red. P. Knap, M. Ozga, M. Stefaniak, Szczecin 2008; *Kadra bezpieki 1945–1990. Obsada stanowisk kierowniczych aparatu bezpieczeństwa w województwach śląskim/katowickim, bielskim i częstochowskim*, red. W. Dubiański, A. Dziuba, A. Dziurok, Katowice 2009; *Twarze bezpieki 1945–1990. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w województwach pomorskim/bydgoskim, toruńskim i wrocławskim. Informator personalny*, red. M. Szymaniak, Bydgoszcz–Gdańsk 2010; *Aparat Bezpieczeństwa w województwie gdańskim w latach 1945–1990. Obsada stanowisk kierowniczych. Informator*, oprac. M. Węgliński, Gdańsk 2010; *Struktury i kadra kierownicza urzędów bezpieczeństwa publicznego w województwie łódzkim w latach 1945–1956*, red. i oprac. R. Rabięga, J. Żelazko, współpr. R. Witak, Łódź–Warszawa 2019.

¹³ Ze względu na obszerność materiału źródłowego poza moimi rozważaniami pozostaje kadra kierownicza niższych szczebli: kierowniczk/naczelniczki sekcji wydziałów w WUBP/WUdsBP oraz kierowniczk/naczelniczki wydziałów departamentów i kierowniczk/naczelniczki sekcji w wydziałach departamentów RBP/MBP/KdsBP.

¹⁴ Przy czym muszę zaznaczyć, że liczba 101 kobiecych biografii poddanych analizie nie oznacza, że w artykule uwzględniono wszystkie kobiety na najwyższych szczeblach aparatu bezpieczeństwa. Praktyka stosowana przez komórki personalne aparatu bezpieczeństwa świadczy o tym, że czasami osoby pełniły określone funkcje kierownicze nieformalnie, pomimo braku wymaganej akceptacji ze strony przełożonych, czyli wydania odpowiedniego rozkazu personalnego. Pomimo to wybrana grupa 101 osób wydaje się wystarczająco reprezentatywna dla zarysowanego problemu karier kobiet w aparacie bezpieczeństwa.

źródłową, poza dokumentacją osobową, stanowią także materiały statystyczne zebrane przez aparat bezpieczeństwa oraz sprawozdania z odpraw pionu kadr.

Zrekonstruowanie polityki płci w aparacie bezpieczeństwa wydaje się trudnym zadaniem badawczym, chociażby dlatego, że niewiele odniesień zachowało się w dokumentach wytworzonych przez sam aparat. Nieliczne funkcjonariuszki spisały swoje wspomnienia z okresu pracy w organach¹⁵. Co więcej, rzadko one same pojawiały się na kartach tekstów pisanych przez kolegów funkcjonariuszy. Niemniej jednak materiały personalne stanowią istotną bazę źródłową w tego typu badaniach.

W pierwszym względzie interesuje mnie, ile kobiet pracowało w aparacie bezpieczeństwa i na jakich stanowiskach? Szukam odpowiedzi na pytanie o specyfikę drogi awansu zawodowego w aparacie bezpieczeństwa. Czym charakteryzował się kobiecy model kariery? Zastanawiam się nad polityką personalną resortu wobec nich. Analizuję takie dane, jak wiek w momencie podjęcia pracy i objęcia funkcji kierowniczej, stan cywilny, wykształcenie, pochodzenie społeczne, motywy podjęcia zatrudnienia, wreszcie przyczyny zakończenia pracy. Obraz przeciętnego funkcjonariusza, czyli człowieka młodego, polskiej narodowości, przyznającego się do religii rzymskokatolickiej, z robotniczego lub chłopskiego środowiska, niewykształconego i bez doświadczenia politycznego¹⁶, różnił się, jeśli chodziło o kadre kierowniczą¹⁷. Ci funkcjonariusze, tak w MBP, jak i w aparacie wojewódzkim, byli nieco lepiej wyedukowani, działali przed wojną w organizacjach komunistycznych, a niektórzy z nich posiadali żydowskie korzenie, choć nie zawsze identyfikowali się narodowościowo z grupą etniczną, z której się wywodzili¹⁸.

Ujęcie statystyczne

Aparat bezpieczeństwa zbierał szczegółowe informacje o swoich pracownikach. Wiek, wykształcenie, wyznanie, narodowość, pochodzenie i stan społeczny czy przynależność do partii politycznych to tylko niektóre dane brane

¹⁵ J. Dudek, *Obraz codzienności we wspomnieniach funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa*, w: *Życie codzienne w PRL*, red. M. Choma-Jusińska, M. Kruszyński, T. Osiński, Lublin–Warszawa 2019, s. 302–303.

¹⁶ K. Rokicki, *Aparatu obraz własny. Analiza wykresów porównawczych dotyczących kadry aparatu bezpieczeństwa publicznego w latach 1944–1955*, w: „Zwyczajny” resort. *Studia o aparacie bezpieczeństwa 1944–1956*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2005, s. 27.

¹⁷ *Ibidem*, s. 14.

¹⁸ *Aparat bezpieczeństwa w Polsce...*, t. I, s. 72; K. Rokicki, *op. cit.*, s. 14; D. Czerwiński, *Pierwsza dekada. Aparat bezpieczeństwa w województwie gdańskim w latach 1945–1956*, Gdańsk 2016, s. 130; A. Paczkowski, *Żydzi w UB – próba weryfikacji stereotypu*, w: *Komunizm. Ideologia, system, ludzie*, red. T. Szarota, Warszawa 2001, s. 198.

pod uwagę w przygotowywaniu wewnętrznych opracowań. Co pewien czas przeprowadzano także spisy statystyczne¹⁹. Płeć należała do kategorii, którą uwzględniano podczas sporządzania tego typu zestawień. Jednak nie zachowały się materiały statystyczne wytworzone przez sam aparat bezpieczeństwa według podziału pod względem płci z lat 1944–1956²⁰. Ten, który pozostał, pokazuje obraz fragmentaryczny z lat 1945–47 oraz z 1949 i 1951 r. Przy czym należy mieć świadomość, że dane te mogą być nieporównywalne. Nie zawsze wiadomo, czy uwzględniają one zarówno pracowników etatowych, jak i zatrudnionych na kontraktach, czy obejmują wszystkie jednostki resortu, w tym także służbę zdrowia, konsumy²¹, czy kadre pionu więziennictwa? Prawdopodobnie ta niekompletność danych i ich rozproszenie przyczyniła się do tego, że w artykułach analizujących kadry aparatu terroru brakuje z reguły odniesień do płci funkcjonariuszy. W literaturze przedmiotu spotkać można jedynie dane cząstkowe dotyczące poszczególnych urzędów²².

Pierwsze zachowane dane wskazywały, że w kwietniu 1945 r. kobiety stanowiły niespełna 12% pracowników aparatu bezpieczeństwa²³. Kolejne, z 1 VIII 1945 r., zanotowały wzrost do prawie 15%²⁴, a w listopadzie wyniósł

¹⁹ Między innymi takie spisy robiono w 1947, 1951 i 1953 r. Zwłaszcza wtedy przybierały one rozbudowaną formę. W 1951 r. poza wymienionymi w tekście informacjami zbierano także dane dotyczące: obywatelstwa, posiadanego zawodu, tytułów naukowych, dalszego kształcenia się, znajomości języków obcych, stanu cywilnego i liczby dzieci, służby w wojsku i posiadanych stopni, przeszkolonych zawodowo w aparacie, przynależności do podziemnych organizacji w czasie II wojny światowej, przyjęcia niemieckiej grupy narodowościowej w czasie okupacji, wyjazdów zagranicznych i rodziny przebywającej tam na stałe, pobytu w więzieniach i obozach, daty wstąpienia do aparatu, kar dyscyplinarnych, osób rannych w okresie zatrudnienia, przenoszonych z jednego urzędu do drugiego, przyznanych odznaczeń, przynależności do organizacji społecznych, uprawiania sportu i zdolności amatorskich.

²⁰ W oparciu o analizę sprawozdań Wydziału Personalnego WUBP/WUdsBP w Lublinie, które zachowały się niemal w komplecie, mogę stwierdzić, że do końca 1956 r. zatrudnianie pod względem płci wykazywano w comiesięcznych sprawozdaniach, a później w kwartalnych zestawieniach. Zob. Archiwum Instytutu Pamięi Narodowej, Oddział w Lublinie (dalej: AIPN Lu), 029/6-029/26, Materiały statystyczne Wydziału Personalnego WUBP/WUdsBP w Lublinie 1946–1956.

²¹ System sklepów zakładowych dostępnych tylko dla funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa i ich rodzin.

²² Zob. L. Piłat, *Struktura organizacyjna i działalność Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Lublinie 1944–1945*, „Studia Rzeszowskie” 1999, t. VI, s. 87; G. Joniec, *Ludzie kraśnickiej bezpieki. Portret zbiorowy*, w: *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Kraśniku w latach 1944–1956*, red. J. Romanek, Lublin 2011, s. 33; A. Zabłocki, *Urząd Bezpieczeństwa w Suwałkach (1944–1956)*, Warszawa 2016, s. 55.

²³ AIPN, 1572/2514, Wykres statystyczny ruchu personalnego w okresach 1 IV 1945 r.; 1 IV 1946 r.; 1 IV 1947 r., Warszawa, 19 VIII 1947 r., k. 6.

²⁴ Ibidem, 1572/2513, Zestawienie statystyczne o zatrudnionych na dzień 1 VIII 1945 r. w resorcie BP, k. 7. Obliczenia własne na podstawie zamieszczonych tam danych.

on niemalże 14%²⁵. Wtedy to w całym aparacie pracowało 3519 pań. Wahania odzwierciedlały zapewne dużą fluktuację kadr, tak bardzo charakterystyczną dla pierwszego okresu działania resortu.

Kilkunastoprocentowy odsetek kobiet w aparacie utrzymywał się przez kolejne lata. Znaczący wzrost nastąpił w 1949 r. Zatrudniano wówczas 6835 kobiet, co stanowiło 18% funkcjonariuszy²⁶. Mogło to wiązać się zarówno z rozbudową samego aparatu, jak i odbiciem w polityce personalnej aparatu bezpieczeństwa polityki PZPR, polegającej na zwiększaniu zatrudniania kobiet²⁷. Zwłaszcza że między 1949 r. a 1954 r. zainteresowanie tematyką kobiecą w mediach i życiu politycznym znacznie wzrosło²⁸. Za głośnymi hasłami równouprawnienia płci szły działania mające na celu wciągnięcie kobiet w obszary zdominowane dotąd przez mężczyzn. Z kolei dane z 1951 r. wskazywały na przeszło trzyprocentowy spadek. W kolejnych latach następował odpływ kobiet ze struktur resortu. Dowodzą tego badania nad wywiadem cywilnym PRL, w którym od początku lat pięćdziesiątych zaniechano przyjmowania kobiet do pionu operacyjnego. Nowo zatrudnione funkcjonariuszki kierowano niemal wyłącznie do pionów pomocniczych²⁹. Do zwalniania kobiet mogło przyczynić się także zarządzenie wprowadzone przez ministra bezpieczeństwa publicznego w 1954 r., zabraniające zatrudniania małżeństw i bliskich krewnych w tej samej jednostce³⁰. Prawdopodobnie to zarządzenie dało podstawy do rozszady personalnych w Departamencie VII MBP, którego kierownictwo zaczęło przenosić albo zwalniać żony oficerów operacyjnych³¹.

W zależności od szczebla struktury inaczej kształtował się udział procentowy kobiet. W pewnym uproszczeniu – im wyższy szczebel struktury, tym większy stopień sfeminizowania, im niższy, tym mniejszy, ale ta prawidłowość w latach pięćdziesiątych zaczyna się zmieniać.

W powiatowych urzędach występował najniższy stopień feminizacji. W 1951 r. we wszystkich PUBP pracowało ponad 900 pań przy ponad 12 tys. tam zatrudnionych, czyli 7,87%³². Kilkuprocentowy odsetek kobiet

²⁵ Ibidem, 0649/9, t. 2, Imienny wykaz statystyczny ruchu personalnego w MBP na dzień 1 XI 1945 r. k. 745. Dokładnie wynosił on 13,72%.

²⁶ Ibidem, Jednorazowy wykaz statystyczny stanu zatrudnienia aparatu BP (bez Konsumu i Przedsiębiorstw), 1 X 1949 r., k. 753.

²⁷ N. Jarska, *Kobiety z marmuru. Robotnice w Polsce w latach 1945–1960*, Warszawa 2015, s. 105.

²⁸ M. Mazur, *O człowieku tendencyjnym. Obraz nowego człowieka w propagandzie komunistycznej w okresie Polski Ludowej i PRL 1944–1956*, Lublin 2009, s. 485, 496.

²⁹ W. Bagieński, *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961*, t. I, Warszawa 2017, s. 215; idem, *Funkcjonariuszki wywiadu cywilnego...*, s. 118.

³⁰ AIPN, 01225/180, Zarządzenie nr 06/54 ministra BP Stanisława Radkiewicza, Warszawa, 18 II 1954 r., k. 13. Minister nakazywał w takich wypadkach dokonanie odpowiednich przesunięć personalnych.

³¹ W. Bagieński, *Wywiad cywilny...*, t. I, s. 221.

³² AIPN, 1572/2522, Zestawienie liczbowe ze spisu statystycznego pracowników etatowych w MBP według stanu na 31 I 1951 r., k. 31.

Tabela 1. Udział procentowy funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa ze względu na płeć

PLEĆ	Aparat bezpieczeństwa					
	1 IV 1945 r.	1 VIII 1945 r.	1 IV 1946 r.	1 IV 1947 r.	1 X 1949 r.	31 I 1951 r.
K	11,97%	14,73%	12,15%	12,86%	18%	15,17%
M	88,03%	85,27%	87,85%	87,12%	82%	84,83%

Źródło: AIPN, 1572/2514, Wykres statystyczny ruchu personalnego w okresach 1 IV 1945 r.; 1 IV 1946 r.; 1 IV 1947 r., Warszawa, 19 VIII 1947 r., k. 6; ibidem, 0649/9, t. 2, Jednorazowy wykaz statystyczny stanu zatrudnienia aparatu BP (bez Konsumu i Przedsiębiorstw) na dzień 1 X 1949 r., [b.d.], k. 753; ibidem, 1572/2522, Zestawienie statystyczne ze spisu statystycznego pracowników etatowych MBP na dzień 31 I 1951 r., [b.d.], k. 17–31.

w urzędach powiatowych potwierdzają wyniki badań historyków, którzy analizowali dane z poszczególnych urzędów. W PUBP w Kraśniku w latach 1944–1956 funkcjonariuszki stanowiły niecałe 7% wszystkich pracowników, a w PUBP w Tomaszowie Lubelskim – 8%³³. Przy czym Grzegorz Joniec brał pod uwagę jedynie pracowników etatowych i nie uwzględnił zatrudnionych tam na kontraktach kelnerek, sprzątaczek czy pielęgniarek. Z kolei Adam Zabłocki w monografii PUBP w Suwałkach przeanalizował obie grupy kobiet, co dało wynik 13% kobiet wśród wszystkich funkcjonariuszy³⁴. Podobnie jak Jarosław Syrnyk w pracy o PUBP w Wołowie, gdzie kobiety zatrudnione jako kucharki, sprzątaczkę, a także sekretarki czy maszynistki stanowiły 12,5%³⁵. Ta zmienna wpływa na wynik na badań i w zależności od przyjętych założeń występują pewne różnice.

Z kolei na szczeblu wojewódzkim udział procentowy kobiet w stosunku do mężczyzn wzrastał w omawianym okresie. Pierwsze dane z sierpnia 1945 r. wskazywały na prawie 10% odsetek kobiet w aparacie wojewódzkim. W tym czasie rekordowo dużo w stosunku do mężczyzn, w porównaniu z innymi urzędami, było zatrudnionych ich w WUBP w Białymstoku (20,15%) i Olsztynie³⁶ (17,64%)³⁷, z kolei najmniej w WUBP we Wrocławiu (4,83%)³⁸.

³³ G. Joniec, op. cit., s. 33. Z kolei w kwietniu 1945 r. w PUBP w Zamościu na 51 funkcjonariuszy 5 z nich to panie, co dawało 9,8%. K. Czubara, *Bezpieka. Urząd Bezpieczeństwa na Zamojszczyźnie 1944–1947*, Zamość 2013, s. 137–138.

³⁴ A. Zabłocki, op. cit., s. 54–55.

³⁵ J. Syrnyk, *Urząd Bezpieczeństwa w Wołowie (1945–1956)*, Wrocław 2010, s. 63.

³⁶ Olsztyn w tym czasie nie był jeszcze województwem. Funkcjonował UBP na Okręg Mazurski.

³⁷ AIPN, 1572/2513, Zestawienie statystyczne o zatrudnionych na dzień 1 VIII 1945 r. w resorcie BP, k. 7. W WUBP w Białymstoku na 645 funkcjonariuszy kobiet było 130. Natomiast w Olsztynie pracowało w tym czasie 51 funkcjonariuszy, z czego dziewięć to kobiety. Na trzecim miejscu pod tym względem plasował się WUBP w Gdańsku z 14,10% odsetkiem kobiet, czyli z 319 osób kobietami było 45.

³⁸ Ibidem. Na 455 osób tam zatrudnionych pracowały 22 kobiety. Drugie miejsce pod tym względem zajmował WUBP w Katowicach – 6,57%. WUBP we Wrocławiu w tym czasie mieścił się w Legnicy.

Tabela 2. Udział procentowy funkcjonariuszy zatrudnionych w WUBP ze względu na płeć

PŁEĆ	WUBP			
	1 VIII 1945 r.	1 XI 1945 r.	1 IV 1947 r.	31 I 1951 r.
K	9,89%	10,33%	11,63%	22,47%
M	90,11%	89,67%	88,36%	77,52%

Źródło: AIPN, 1572/2513, Zestawienie statystyczne o zatrudnionych na dzień 1 VIII 1945 r. w resorcie BP, [b.d.], k. 7; ibidem, 0649/9, t. 2, Imienny wykaz statystyczny ruchu personalnego w MBP na dzień 1 XI [19]45 r., [b.d.], k. 754; ibidem, 1572/2418, Liczbowy wykaz statystyczny WUBP na dzień 1 IV 1947 r., [b.d.], k. 39–40; ibidem, 1572/2522, Zestawienie liczbowe ze spisu statystycznego pracowników etatowych w PUBP i WUBP według stanu na 31 I 1951 r., [b.d.], k. 84.

Trzy miesiące później w wojewódzkich urzędach pracowało nieznacznie ponad 10% kobiet. Nadal też istniały znaczne różnice pomiędzy niektórymi WUBP. Na przykład we wspomnianym okresie najmniej kobiet w stosunku do mężczyzn zatrudniano w WUBP w Poznaniu – 5,8%, a następnie we Wrocławiu – 6,94%, podczas gdy w Olsztynie (14,82%) i Białymstoku (19,87%) nadal utrzymywał się największy stopień feminizacji³⁹. Dwa lata później w wszystkich WUBP pracowało 2259 pań, co stanowiło ponad 11% wszystkich zatrudnionych. W 1947 r. różnice pomiędzy poszczególnymi WUBP zniwelowały się. Choć nadal WUBP we Wrocławiu przodował pod względem najmniejszej liczby kobiet w stosunku do mężczyzn. Pracowały tam 144 kobiety, co stanowiło 8,93% funkcjonariuszy⁴⁰. Najwięcej zaś pracowało w UBP na m.st. Warszawę – 16,09% i WUBP w Warszawie – 14,45%⁴¹. Natomiast w przypadku WUBP w Białymstoku liczba kobiet zatrudnionych nie zmniejszyła się drastycznie. W sierpniu 1945 r. pracowało ich 130, a w kwietniu 1947 r. – 127. Natomiast wzrosło zatrudnianie funkcjonariuszy, co w ujęciu procentowym zmieniało wartości – 13,91%.

Z kolei na poziomie centrali MBP w 1945 r. odsetek kobiet dochodził do 30%, później zaś występowała tendencja spadkowa. W 1947 r. osiągnął wartość prawie 23%, a w 1951 r. – już tylko 15%.

Dane statystyczne z 1951 r. jednoznacznie wskazują, że kobietom niezależnie od szczebla struktury powierzano przede wszystkim stanowiska administracyjne. Na poziomie ministerstwa najwięcej kobiet w porównaniu z mężczyznami zatrudniano w komórkach administracyjnych (27,75%), następnie gospodarczych (19,77%), a dopiero później operacyjnych (16,32%)⁴².

³⁹ Ibidem, 0694/9, t. 2, Wykaz statystyczny ruchu personalnego w MBP na dzień 1 XI 1945 r., k. 754.

⁴⁰ Ibidem, 1572/2518, Zestawienie statystyczne o zatrudnionych w MBP na dzień 1 IV 1947 r., [b.d.], k. 39. Na drugim miejscu po Wrocławiu plasował się WUBP w Szczecinie. Tam zatrudniano 129 kobiet, co stanowiło 9,02% zatrudnionych funkcjonariuszy.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem, 1572/2522, Zestawienie liczbowe ze spisu statystycznego pracowników etatowych MBP na 31 I 1951 r., [b.d.], k. 17–18, 31. Spisem objęto 98% wszystkich pracowników MBP.

Tabela 3. Udział procentowy funkcjonariuszy zatrudnionych w MBP ze względu na płeć

PLEĆ	MBP			
	1 VIII 1945 r.	1 XI 1945 r.	1 IV 1947 r.	31 I 1951 r.
K	28,98%	29,49%	22,92%	15,38%
M	71,02%	70,51%	77,08%	84,62%

Źródło: AIPN, 1572/2513, Zestawienie statystyczne o zatrudnionych na dzień 1 VIII 1945 r. w MBP, [b.d.], k. 7; ibidem, 0649/9, t. 2, Imienny wykaz statystyczny ruchu personalnego w MBP na dzień 1 XI [19]45 r., [b.d.], k. 754; ibidem, 1572/2518, Zestawienie statystyczne o zatrudnionych w MBP na dzień 1 IV 1947 r., [b.d.], k. 24; ibidem, 1572/2522, Zestawienie liczbowe ze spisu statystycznego pracowników etatowych MBP na dzień 31 I 1951 r., [b.d.], k. 18, 31.

Natomiast w wojewódzkich urzędach bardzo zbliżony odsetek kobiet w stosunku do mężczyzny pracował zarówno w komórkach gospodarczych (26,98%), jak i administracyjnych (26,75%), z kolei w wydziałach operacyjnych jedynie 10,63%⁴³. W powiatowych urzędach stanowiska administracyjne zdominowały kobiety na poziomie 79,32%, ale gospodarze – już tylko w 8,25%. Do wyjątków w PUBP należały funkcjonariuszki pracujące w referatach operacyjnych – na ponad 5,5 tys. mężczyzn tylko 20 kobiet – 0,36%⁴⁴.

Przy czym istniały wydziały w aparacie bezpieczeństwa wyróżniające się stosunkowo dużą liczą zatrudnionych pań, a w niektórych z nich stanowiły one większość. W listopadzie 1945 r. do takich zaliczano Wydział Cenzury Wojennej, gdzie udział procentowy kobiet wynosił 61,32% oraz kadry Centralnej Szkoły Oficerskiej MBP – 63,77%⁴⁵. Z kolei w 1951 r. w MBP najwięcej kobiet w stosunku do zatrudnionych mężczyzn pracowało w Gabinetzie Ministra (53,33%), Departamencie Kadr (45,45%) i Biurze Finansowo-Budżetowym (51,43%), natomiast wśród komórek techniczno-operacyjnych – w Departamencie II⁴⁶ (43,73%), a wśród operacyjnych – Departamencie VII (32,73%)⁴⁷, czyli wywiadzie i Departamencie V (25,58%), tzw. społeczno-politycznym⁴⁸.

Stosunkowo rzadko powierzano kobietom najwyższe funkcje kierownicze – dyrektorek i wicedyrektorek departamentów w centrali MBP. W 1949 r. na

⁴³ Ibidem, Zestawienie liczbowe ze spisu statystycznego pracowników etatowych w PUBP i WUBP na 31 I 1951 r., k. 179.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem, 0694/9, t. 2, Wykaz statystyczny ruchu personalnego w MBP na dzień 1 XI 1945 r., k. 754.

⁴⁶ Departament II zajmował się tzw. techniką operacyjną.

⁴⁷ Według informacji z 28 II 1949 r. w oparciu o sprawozdania Podstawowej Organizacji Partyjnej w Departamencie VII pracowało 41% kobiet. Przy czym wliczono cały aparat, nawet zatrudnione woźne czy sprzątaczkę. W. Bagieński, *Wywiad cywilny...*, t. I, s. 132.

⁴⁸ AIPN, 1572/2522, Zestawienie liczbowe ze spisu statystycznego pracowników etatowych MBP według stanu na 31 I 1951 r., [b.d.], k. 17–18, 31. W 1947 r. w Departamencie V zatrudniano 25 pań, czyli 29,41% ogółu. Ibidem, 1572/2518, Zestawienie statystyczne o zatrudnionych w MBP na dzień 1 IV 1947 r., [b.d.], k. 24.

52 osoby zatrudnione na takich stanowiskach pracowały dwie kobiety⁴⁹. Z kolei w końcu marca 1951 r. już tylko jedna⁵⁰. Tu występowała prawidłowość, że im niższa funkcja kierownicza, tym większa liczba kobiet. Szacuje się, że do 1956 r. odsetek funkcjonariuszek na najwyższych stopniach kariery nie przekroczył progu 2%⁵¹.

Według zestawienia prawdopodobnie z 1945 r. na 499 osób piastujących stanowiska kierownicze w MBP i WUBP kobiety zajmowały 28 z nich, czyli 5,61%⁵², z czego 17 pracowało w MBP⁵³. Natomiast w końcu 1949 r. na 2059 stanowiskach kierowniczych w całym aparacie bezpieczeństwa (od funkcji dyrektora departamentu do kierownika sekcji) kobiet zajmowały 89 stanowisk, co stanowiło 4,3%⁵⁴. Nieco inaczej wyglądała sytuacja w centrali MBP, gdzie na 418 funkcji kierowniczych wszystkich szczebli kobiety pełniły 47, co przeliczając na procentowy udział dawało 11,24%. Dane z 1951 r. wskazują, że ponad 4% udział kobiet na stanowiskach kierowniczych w aparacie bezpieczeństwa utrzymał się, podobnie jak kilkunastoprocentowy w samym ministerstwie⁵⁵. Na 495 takich funkcji w centrali MBP 64 pełniły kobiety (12,93%), z kolei w aparacie terenowym na 2507 kobiety obejmowały 70 (2,79%)⁵⁶.

Gdy porówna się dane statystyczne z 1951 r. aparatu bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej (MO), okazuje się, że ten pierwszy podchodził bardziej

⁴⁹ Ibidem, 0694/9, t. 2, Jednorazowy wykaz statystyczny stanu zatrudnienia aparatu BP (bez Konsumu i Przedsiębiorstw) na dzień 1 X 1949 r., [b.d.], k. 753.

⁵⁰ Ibidem, 1572/2522, Zestawienie liczbowe ze spisu statystycznego kadry kierowniczej MBP, k. 3–4. Z kolei w końcu marca 1952 r. na 60 stanowisk dyrektorskich i wicedyrektorskich w centrali MBP pracowały trzy kobiety. Do kadry kierowniczej MBP zaliczano także szefów WUBP i ich zastępców. Żadna kobieta jednak nigdy nie pełniła tej funkcji.

⁵¹ R. Klementowski, *Słaba pleć w siłowym resorcie...*, s. 98.

⁵² AIPN, 0649/9, t. 2, Imienny wykaz statystyczny ruchu personalnego w MBP i podległych urzędach na stanowiskach kierowniczych, k. 750.

⁵³ Ibidem. Dwie kobiety pracowały w WUBP w Krakowie, po jednej w Białymstoku, Bydgoszczy, Gdańsku, Kielcach, Wrocławiu, Lublinie, Łodzi, Rzeszowie i Warszawie. Natomiast żadna kobieta w tym czasie nie pełniła funkcji kierowniczej jako naczelniczka lub z-ca naczelnika Wydziału w Katowicach, Koszalinie, Olsztynie i Poznaniu.

⁵⁴ Ibidem, t. 2, Jednorazowy wykaz statystyczny stanu zatrudnienia aparatu BP, 1 X 1949 r., k. 753.

⁵⁵ Ibidem, 1572/2522, Zestawienie liczbowe ze spisu statystycznego pracowników etatowych MBP wg stanu na 31 I 1951 r., [wg podziału na funkcje], k. 44–69; ibidem, Zestawienie liczbowe ze spisu statystycznego pracowników etatowych na stanowiskach kierowniczych WUBP wg stanu na 31 I 1951 r., k. 70–82.

⁵⁶ Ibidem. W aparacie terenowym 26 kobiet pracowało na stanowisku kierowniczek sekcji WUBP, 18 kierowało szpitalami więziennymi, obozowym lub w ośrodku pracy, 14 jako z-ca naczelnika Wydziału WUBP, 7 pełniło funkcję naczelniczki Wydziału WUBP, a 5 – naczelniczek służb i z-cy. Z kolei w MBP 47 kobiet kierowało sekcjami Wydziałów w Departamentach, 9 stało na czele Wydziałów w Departamentach, 7 pełniło funkcję z-cy naczelnika Departamentu, a tylko jedna kobieta był dyrektorką Departamentu.

postępowo do zatrudniania kobiet w swoich strukturach. Podczas gdy w MBP łącznie pracowało ponad 15% kobiet, w MO, zdecydowanie liczniejszej kadrowo, kobiety stanowiły 7,71% wszystkich zatrudnionych⁵⁷.

Kobiece kariery w aparacie bezpieczeństwa

Bez wątplenia droga kobiet do pracy w aparacie bezpieczeństwa niewiele różniła się od mężczyzn. Niezależnie od płci zwracano uwagę na związki z ruchem komunistycznym, pochodzenie społeczne – najlepiej robotnicze lub chłopskie, dobrze widziano też rekomendacje z PPR. Ale należy mieć również świadomość, że wobec problemów kadrowych początkowo przyjmowano każdego, kto się zgłosił⁵⁸.

W przypadku analizowanych biografii część kobiet jeszcze przed II wojną światową związała się z ruchem komunistycznym, niektóre należały do Komunistycznej Partii Polski (KPP), Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy (KPZU), Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi (KPZB) czy Komunistycznego Związku Młodzieży Polski (KZMP)⁵⁹, inne sympatyzowały z racji powiązań i kontaktów rodzinnych, w których to ojciec, brat, siostra albo mąż czynnie działali⁶⁰. Trzy kobiety służyły jako łączniczki w polskiej partyzantce

⁵⁷ Ibidem, 1572/2522, Zestawienie liczbowe ze spisu statystycznego pracowników etatowych ogólne wg jednostek MO na 15 II 1951 r., k. 123. Liczba funkcjonariuszek MO wahała się między 6 a 8%. D. Hryszkiewicz, J. Kubiak, *Kobiety w policji. Teoria i praktyka*, Szczytno 2016, s. 24.

⁵⁸ R. Klementowski, *Słaba płeć w siłowym resorcie...*, s. 107.

⁵⁹ Należały do nich: Julia Brystiger, Teresa Braude, Hanna Wierbłowska, Maria Kamińska, Helena Gruda, Amelia Leśniewska, Jadwiga Piasecka, Elżbieta Motyl, Anna Kubiak, Sabina Lewi, Sonia Rogowska, Czesława Wesołowska, Perla Ismach (Gołdys), Helena Rubicka, Leokadia Bilska (została skierowana do pracy w UB, jednak się nie zgłosiła), Alicja Woźnica, Maria Brandszaft-Najar, Bronisława Legomska, Alina Gabara, Felicja Czaplicka, Irena Stokowska (Stokowska-Wajsblech), Helena Rozmaryn, Maria Bućkowska, Felicja Srebro, Leonarda Opalko, Antonina Taube (Knebel), Emilia Skowrońska, Rozalia Oliwa i Zofia Naszkowska.

⁶⁰ Do takich osób należała najprawdopodobniej Stanisława Marzysz, związana ruchem komunistycznym przez osobę męża Bronisława – członka KPP, zamordowanego przez Niemców w 1942 r. na Pawiaku. Ona sama pytana o przynależność polityczną przed 1939 r. napisała: „Pracowałam w Lewicy Nauczycielskiej będącej w ścisłej współpracy z KPP”. Dopiero w późniejszych dokumentach podawała przynależność polityczną jako KPP Lewica Nauczycielska. AIPN, 0193/7822, Ankieta specjalna Stanisławy Marzysz, Warszawa, 31 III 1945 r., k. 6; Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Zbiór akt osobowych działaczy ruchu robotniczego, 3868, Ankieta uczestnika walki o wyzwolenie narodowe i społeczne ludu polskiego w okresie do 1939 r., k. nlb. Inna funkcjonariuszka, Lucyna Markowska, zatrudniona m.in. w WUBP w Lublinie, ze względu na wiek nie należała do żadnych organizacji powiązanych z ruchem komunistycznym. Jej ojciec Stanisław Wtykło (funkcjonariusz WUBP w Lublinie i PUBP w Siedlcach) w czasie okupacji działał w partyzantce komunistycznej na Lubelszczyźnie. Jadwiga Wajs (z-ca naczelnika Wydziału

komunistycznej⁶¹. Dla nich praca w bezpieczeństwie była naturalną konsekwencją ideologicznego zaangażowania. Przeważały jednak funkcjonariuszki bez politycznej przeszłości, które w nowej rzeczywistości zapisywały się do PPR, inne czyniły to dopiero po kilku latach pracy w aparacie, co zapewne decydowało o objęciu przez nie stanowisk kierowniczych. Do pracy w aparacie kierowały ich przeważnie Wydziały Personalne PPR, niektóre trafiły z Wydziałów Polityczno-Wychowawczych Wojska Polskiego, inne jeszcze zgłaszały się indywidualnie. Poza grupą komunistycznych działaczek na szczyty władzy w urzędach docierały kobiety, których kariery wpisywały się w model awansu społecznego.

Pochodziły one z bardzo różnych środowisk społecznych. „Robotniczo-chłopski” charakter aparatu bezpieczeństwa w przypadku kobiet na stanowiskach kierowniczych nie miał nic wspólnego z rzeczywistością. Należałoby go nazwać drobnomieszczańsko-robotniczym. Tylko kilka funkcjonariuszek wskazało na pochodzenie chłopskie⁶². Kilkanaście zaś wywodziło się z szeroko rozumianej inteligencji⁶³.

Finansowego WUBP w Warszawie), mimo powiązań z ruchem lewicowym, sama nie była członkiem KPP, natomiast jej siostra Halina, która zmarła w 1942 r. w ZSRR, wchodziła w jej skład. AIPN, 0854/692, Życiorys Jadwigi Wajs, [b.d.], k. 19–20.

⁶¹ Należały do nich: Janina Kalinowska (naczelniczka Sekretariatu Ogólnego WUBP w Olsztynie 17 IV – 23 VIII 1946), która od 1942 r. przebywała jako sanitariuszka w oddziale im. T. Kościuszki Pińskiej Brygady Partyzanckiej, a następnie Mieczysława Moczara; Maria Sidor (Łobaszewska) działała w Gwardii Ludowej (GL)/Armii Ludowej (AL) na Lubelszczyźnie i Maria Nowak (Gębicka; m.in. kierowała Wydziałem Ogólnym WUBP w Łodzi) – wywiadowca i łączniczka w GL/AL w rodzinnym Ozorkowie. *Struktury i kadra kierownicza...*, s. 219; *Twarze olsztyńskiej bezpieki...*, s. 109.

⁶² Takie pochodzenie miały: Maria Sidor (Łobaszewska) – z-ca naczelnika Wydziału Personalnego/naczelniczka Wydziału Ogólnego w WUBP w Gdańsku, Felicja Dalach – kierowniczka Sekcji Finansowej w WUBP w Kielcach, Stanisława (Chruściel) Krzywicka – naczelniczka Wydziału Finansowego w WUBP w Kielcach, Alfreda Pękała – z-ca naczelnika Wydziału Ogólnego-Administracyjnego w WUBP w Krakowie, Lucyna Markowska – p.o. z-cy naczelnika Wydziału Finansowego WUBP Lublin, Jadwiga Meldner – p.o. kierownika naczelniczka Sekcji Finansowej/Wydziału Finansowego WUBP Olsztyn i Jadwiga Lipińska – naczelniczka Wydziału Finansowego WUBP we Wrocławiu.

⁶³ Do inteligencji zaliczam za Januszem Żarnowskim zarówno pracowników umysłowych, jak i właściwą inteligencję. J. Żarnowski, *Spółczesność Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, Warszawa 1973, s. 189–190. Na przykład z warstwy inteligenckiej pochodziły: lekarka Władysława Ferster, dyrektorka szpitala WUBP w Krakowie (19 I 1948 – 15 IV 1950). Jej ojciec Józef Drobner (brat Bolesława Drobnera) był adwokatem. AIPN Kr, 057/341, Ankieta specjalna Władysław Ferster, Kraków, 15 I 1948 r., k. 18, 22. Anna Franko (Wajntraub) w ankiecie specjalnej podawała pochodzenie „inteligencja pracująca”. Jej ojciec pracował jako dziennikarz w „Gazecie Częstochowskiej”. AIPN Gd, 212/521, Ankieta specjalna i życiorys Anny Franko, 19 IV 1945 r., k. 11, 17. Inteligencki rodowód miała także Ewa Babicka, z-ca naczelnika Wydziału Ogólnego WUBP w Opolu, a następnie z-ca naczelnika Wydziału Więziennictwa w tym samym urzędzie. Jej ojciec był inżynierem rolnym, a matka nauczycielką muzyki. AIPN Wr, 434/11, Ankieta specjalna Ewy

Pod względem wykształcenia dominowały kobiety, które bądź rozpoczęły kształcenie w zakresie szkole średniej, bądź je ukończyły. Były to uczennice lub absolwentki gimnazjów, liceów ogólnokształcących, seminariów nauczycielskich czy szkół handlowych. Jedynie 14 funkcjonariuszek legitymowało się tylko ukończoną szkołą powszechną. Jedna zaś określiła siebie mianem samouka. Wyższe wykształcenie miało 15 kobiet, przy czym w tej grupie było pięć lekarek. Kolejne 11 pracownic to te, które rozpoczęły kształcenie w szkole wyższej, ale z różnych powodów jej nie ukończyły. Niektóre studiowały przez jeden lub dwa semestry, jak np. Halina Woronowicz⁶⁴ z WUBP w Białymstoku czy Anna Franko (Wajntraub)⁶⁵ z WUBP w Gdańsku⁶⁶, inne z kolei przez kilka lat, a studia musiały przerwać ze względów finansowych, zdrowotnych lub w związku z aresztowaniem za działalność komunistyczną, jak w przypadku Sabiny Lewi⁶⁷.

Babickiej, 24 VII 1945 r., k. 1–13. Choć w ankiecie specjalnej Stanisława Marzysz (m.in. naczelniczka Wydziału II WUBP w Warszawie) wpisała pochodzenie robotniczo-chłopskie, to w rzeczywistości wywodziła się z inteligencji. Jej ojciec pracował w kancelarii cywilnej prezydenta RP, natomiast matka z wykształcenia była nauczycielką. AIPN, 0193/7822, Ankieta specjalna Stanisławy Marzysz, k. 5, 8; ibidem, Wywiad w sprawie Marzysz Stanisławy Naczelniczki Wydziału „A”, 13 X 1947 r., k. 22. Także Maria Putrament wywodziła się z warstwy inteligencji, ponieważ ojciec był oficerem zawodowym WP. W przeważającej mierze funkcjonariuszki, o których piszę, pochodziły z rodzin, w której ojciec zajmował stanowisko urzędnicze w różnych gałęziach administracji.

⁶⁴ Halina Woronowicz (ur. 1919) pochodziła z Białegostoku. Jesienią 1939 r. brała udział w tworzeniu komitetów antyfaszystowskich. W 1940 r. wstąpiła na Wydział Ekonomiczny Uniwersytetu Wileńskiego. W 1944 r. jako wywiadowca współpracowała z partyzantką sowiecką (Brygada Partyzancka im. Kalinowskiego). Zaczęła pracę w WUBP w Białymstoku jako sekretarka w Wydziale Personalnym (12 VIII 1944 – 23 VI 1945), następnie z-ca kierownika Wydziału Personalnego WUBP w Białymstoku (24 II – 25 VI 1945). Zwolniona na własną prośbę. U. Gierasimiuk, op. cit., s. 212; AIPN Bi, 98/1354, Życiorys, Białystok, 10 VIII 1944 r., k. 3.

⁶⁵ Anna Franko (Wajntraub; 1921–1994) pochodziła z Częstochowy. Ukończyła gimnazjum. W latach 1936–1938 należała do Związku Młodzieży Szkolnej, który był przybudówką KZMP. Po wybuchu wojny wyjechała do Lwowa. W czerwcu 1941 r. ewakuowana w głąb ZSRR. W latach 1941–1943 pracowała w kolchozie. Następnie w 1 Dywizji Piechoty w łączności. Skierowana do UB przez Główny Zarząd Polityczno-Wychowawczy WP. W WUBP w Gdańsku zatrudniona od 8 IV 1945 r. do 31 V 1948 r. W kwietniu 1945 r. skierowana z grupą operacyjną do tworzenia struktur UB w woj. gdańskim. 2 V 1945 – 10 VII 1945 – z-ca kierownika Wydziału Personalnego. Następnie zatrudniona w charakterze starszego referenta w Wydziale Więzień i Obozów. Jesienią 1945 r. powierzono jej kierowanie Sekcją III Wydziału I, a także krótko Wydziałem V w momencie jego organizacji; od 5 VII 1946 do 10 I 1948 – p.o. z-cy naczelniczki Wydziału II. Została zwolniona w maju 1948 r. w związku z przewlekłą chorobą, gdyż jej absencja trwała ponad sześć miesięcy. AIPN Gd, 212/521, Akta osobowe Anny Franko (Wajntraub).

⁶⁶ Przez rok, w zajętych przez Sowietów Lwowie, studiowała filologię na Uniwersytecie Jana Kazimierza. Ibidem, Życiorys, 19 IV 1945 r., k. 17.

⁶⁷ Sabina Lewi (ur. 1908), która przez kilka miesięcy 1945 r. kierowała Wydziałem Cenzury Wojennej WUBP w Białymstoku, nie ukończyła studiów na Uniwersytecie Warszawskim

Najwięcej funkcjonariuszek urodziło się w drugiej dekadzie XX w. Natomiast kobiety urodzone w pierwszej i trzeciej dekadzie XX w. stanowiły liczebnie porównywalną grupę. Najmłodsza z funkcjonariuszek, Lucyna Markowska⁶⁸ urodziła się w 1929 r. Pracę w WUBP w Lublinie podjęła w 1947 r. jako niespełna osiemnastoletnia dziewczyna, uczennica gimnazjum, zaś stanowisko kierownicze osiągnęła w wieku 26 lat. Do wyjątków należały kobiety urodzone u schyłku XIX w.⁶⁹ Jeśli chodzi o wiek, w którym funkcjonariuszki najczęściej zdobywały najwyższe funkcje kierownicze, były to osoby między 30. a 39. rokiem życia. Średnia wieku dla kobiety w momencie najwyższego awansu zawodowego wynosiła 34 lata⁷⁰. W dalszej kolejności stosunkowo często powierzano odpowiedzialne posady kobietom między 20. a 29. rokiem życia. W grupie 27 pań w tym przedziale wiekowym tylko pięć nie ukończyło 25. roku życia. Halina Górwicz⁷¹ skierowana została do RBP przez Główny

z powodu skazania jej w 1933 r. na cztery lata więzienia za działalność w KZMP, utratę praw publicznych i obywatelskich na pięć lat, co oznaczało relegowanie jej z uczelni. Tytuł magistra filozofii uzyskała dopiero w 1946 r. na Uniwersytecie Łódzkim, a następnie rozpoczęła studia doktoranckie na UW. Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego (dalej: AUW), Akta Sabiny (Symy) Lewi, 10591, Życiorys, Warszawa, 25 II 1948 r., k. nlb.; ibidem, Pismo rektora prof. dr. S. Pieńkowskiego, Warszawa, 25 XI 1933 r., k. nlb.

⁶⁸ Lucyna Markowska z d. Wtykło (1929–2015) urodziła się w m. Zakrzówek w woj. lubelskim. Do pracy w WUBP w Lublinie skierował ją Zarząd Miejski Związku Walki Młodych. Pracowała w aparacie bezpieczeństwa: 1 VIII 1947 – 31 XII 1956, 1 IX 1961 – 15 IX 1963, 1 X 1965 – 31 V 1970. Wyszła za mąż za funkcjonariusza WUBP w Lublinie. Kolejno zatrudniona była w WUBP w Lublinie, Opolu, WUdsBP w Lublinie i KW MO w Lublinie. Przez cały pierwszy okres pracowała w Wydziale Finansowym. Jako 23-latką objęła niższą funkcję kierowniczą – kierowała Sekcją Zaopatrzenia Wydziału Finansowego WUBP w Opolu, a później Sekcją IV WUBP w Lublinie. 1 IV 1955 – 31 XII 1956 – p.o. z-cy naczelnika Wydziału Finansowego w Lublinie i kierowniczką Sekcji I tego Wydziału. Po reorganizacji zatrudniona została w MO. Po powrocie do pracy w pionie bezpieczeństwa KW MO w Lublinie zatrudniona jako oficer techniki operacyjnej, a następnie inspektor w Wydziale Śledczym. Zob. <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/121575> (dostęp: 23 VII 2020); AIPN Lu, 028/2023, Akta osobowe Lucyny Markowskiej.

⁶⁹ Do tych nielicznych należały: Maria Kamińska (ur. 1897) i Hanna Wierbłowska (ur. 1893) – MBP, a także Zofia Bejnar-Bejnarowicz (ur. 1896) – WUBP Kraków oraz Amelia Bronwald (ur. 1895) – dyrektorka Szpitala WUBP w Olsztynie.

⁷⁰ Przy czym należy zaznaczyć, że wynik ten może być obarczony błędem, gdyż niektóre funkcjonariuszki posługiwały się różnymi datami urodzin. Niekiedy trudno ustalić tę prawdziwą. Na przykład Perla Goldys (Ismach) w ankiecie specjalnej wypełnionej w 1945 r. podała, że urodziła się w 1912 r. Później w aktach sprostowano datę w oparciu o dokumenty na 12 XI 1914 r. Tymczasem na świadectwie dojrzałości, które złożyła, ubiegając się o przyjęcie na studia na UW, widnieje data 14 X 1910 r. AUW, RP 41189 Świadectwo dojrzałości Perły Ismachówny ukończenia nauki w gimnazjum koedukacyjnym Koła Polskiej Macierzy w Zambrowie, k. 3; AIPN Bi, 059/1321, Ankieta specjalna Perły Ismach, Białystok, 224 IX 1945 r., k. 11.

⁷¹ Halina Górwicz (1924–1958) urodziła się w Warszawie w rodzinie drobnomieszczańskiej. W 1939 r. uzyskała małą maturę. Po wybuchu wojny przebywała w Białymstoku, a następnie w Równem. Po ataku III Rzeszy na ZSRR mieszkała w Kazachstanie, gdzie pracowała

Zarząd Polityczno-Wychowawczy WP. Mając 21 lat, przez kilka miesięcy, na przełomie 1945 i 1946 r., jako zastępca kierowała Wydziałem Personalnym WUBP w Gdańsku. Odeszła z urzędu ze względu na konflikt z ówczesnym szefem WUBP, Józefem Mrozkiem⁷². Maria Dzwonka⁷³ w wieku 22 lat objęła stanowisko naczelniczki Sekretariatu w WUBP w Rzeszowie, a Janina Kalinowska⁷⁴ – Sekretariatu Ogólnego WUBP w Olsztynie. Z kolei Anna Franko i Krystyna Knap⁷⁵ jako 24-letnie kobiety stały na czele, ta pierwsza

m.in. w kolchozie. W 1943 r. zgłosiła się do I Dywizji im. Tadeusza Kościuszki. Skierowana została do Wydziału Polityczno-Wychowawczego, następnie w Polskim Sztabie Partyzanckim jako pomocnik szefa Oddziału Personalnego, a w dalszej kolejności w Wydziale Personalnym Zarządu Polityczno-Wychowawczego II Armii. W aparacie bezpieczeństwa zatrudniona od 22 XI 1944 do 24 V 1946. Najpierw w Wydziale Personalnym RBP, a od 1 VIII 1945 r. w WUBP w Gdańsku jako z-ca kierownika Wydziału Personalnego. Po odejściu z UB pracowała w branży energetycznej. A. Zieliński, *Halina Górwicz* (biogram przygotowany do kolejnego tomu wydawnictwa *Leksykon bezpieki...*).

⁷² Mrozek twierdził, że Górwicz nie może pracować w WUBP w Gdańsku, ponieważ podważała jego autorytet, uważając, że nie nadawał się na szefa urzędu jako osoba nieznaną się na pracy operacyjnej. Ponadto ignorowała swojego kierownika kpt. Andrzeja Budę. Miała także bez wiedzy przełożonego zwolnić funkcjonariusza wbrew obowiązującym przepisom. AIPN Gd, 212/607, Pismo szefa WUBP w Gdańsku ppłk. J. Mrozka do Dyrektora Zarządu Personalnego MBP, Gdańsk, 19 IV 1946 r., k. 9.

⁷³ Maria Dzwonka z d. Pierzgała (1925–2016) urodziła się w m. Strusów w woj. tarnopolskim. Jej ojciec pracował jako kowal. Przed wybuchem wojny ukończyła jedną klasę gimnazjum ogólnokształcącego. W czasie okupacji sowieckiej zatrudniona była jako sekretarka w Urzędzie Finansowym w Strusowie. Należała też do Komsomołu. Po zajęciu tych terenów przez III Rzeszę wywieziono ją na roboty przymusowe do Austrii. W WUBP w Rzeszowie zatrudniona od 19 IX 1945 do 1 XI 1950. Pierwotnie na stanowisku strażnika w więzieniu w Rzeszowie. Od 28 VIII 1946 r. pracowała jako sekretarka w Wydziale Personalnym. 1 XII 1947 r. objęła stanowisko naczelnika Sekretariatu WUBP, a od 16 VI 1948 r. – z-cy naczelnika Wydziału Ogólnego. W 1947 r. w ramach Grupy Operacyjnej „Wisła”, ze względu na znajomość języka ukraińskiego, tłumaczyła zdobyte dokumenty Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów. AIPN Rz, 0048/2178, Akta personalne Marii Dzwonka.

⁷⁴ Janina Kalinowska (ur. 1924) pochodziła z Kamienia Koszyrskiego w woj. poleskim. Jej ojciec pracował jako fernal dworski, matka jako służąca, a ona sama przed wojną jako pomoc domowa. Ukończyła szkołę powszechną. W aparacie bezpieczeństwa zatrudniona: 17 I 1945 – 16 XII 1946, początkowo w PUBP Radomsko, następnie WUBP w Olsztynie i MBP. Następnie pracowała w Kancelarii Wojskowej Prezydenta Krajowej Rady Narodowej, a od 4 IX 1947 r. w Głównym Zarządzie Informacji WP. Od 19 III 1957 do 30 IV 1970 była zatrudniona w KG MO. *Twarze olsztyńskiej bezpieki...*, s. 109; AIPN, 698/1851, Akta osobowe Janiny Kalinowskiej.

⁷⁵ Krystyna Knap (1926–1994) pochodziła z Lublina. Ukończyła dwuletnią szkołę handlową. W WUBP w Lublinie pracowała od 9 IV 1945 do 30 VI 1952. Zatrudniono ją, kiedy miała 19 lat, na stanowisku maszynistki Wydziału Więzień i Obozów, a później także telefonistki. Po roku pracowała już jako referentka Sekcji I Wydziału II WUBP w Lublinie, czyli odpowiadała za przygotowanie kartotek osób politycznie podejrzanych: szpiegów, dywersantów, żołnierzy AK, NSZ, członków WiN itp. W sierpniu 1950 r. powierzono jej pełnienie obowiązków naczelnika Wydziału II. Zwolniono ją ze względów ideologicznych. Zarzucano jej wrogie stosunek do ówczesnego ustroju, ZSRR, a także PZPR. Uważano, że zapisała się do PPR w listopadzie 1947 r. tylko po to, by zapewnić sobie odpowiednie

Wydziału Personalnego WUBP w Gdańsku, ta druga – Wydziału II (technika operacyjna) WUBP w Lublinie. Tylko kilkanaście funkcjonariuszek osiągało szczyt kariery w aparacie bezpieczeństwa między 40. a 49. rokiem życia. Do tej grupy wiekowej należała Julia Brystiger. Kobiety po 50. roku życia sprawujące funkcje kierownicze stanowiły jednostkowe przypadki. Należały do nich: Maria Kamińska⁷⁶ – dyrektorka Departamentu Szkolenia MBP (1 VII 1947 – 29 III 1948), Hanna Wierbłowska⁷⁷ – kierowniczką Wydziału Cenzury RBP/MBP (9 IX 1944 – 14 I 1946) czy Elżbieta Motyl⁷⁸ – z-ca dyrektora Departamentu X (ewidencja operacyjna) KdsBP (1 I 1955 – 28 XI 1956)⁷⁹.

stanowisko. Podobno posiadała kontakty (zapewne towarzyskie) pośród studentów KUL. Uznano, że nie ma dalszej perspektywy kariery w aparacie bezpieczeństwa. P. Makaroyj-Lisek, op. cit., s. 179; AIPN Ld, 096/97, Notatka personalna dotycząca ppor. Knap Krystyny sporządzona przez kierownika sekcji p.o. z-cy Naczelnika Wydziału II WUBP w Lublinie, 24 IV 1952 r., k. 26–27.

⁷⁶ Maria Kamińska (Eiger; 1897–1983) urodziła się w Warszawie w zamożnej rodzinie przemysłowca. Nauczycielka. Studiowała na UW i w Berlinie. Członkini Sekcji Akademickiej PPS-Lewicy, potem w KPRP/KPP. Działała w Łodzi, na Górnym Śląsku, instruktorka i członkini Sekretariatu KC KPP w Warszawie. Dwukrotnie wyjeżdżała do Moskwy. Wielokrotnie aresztowana za działalność komunistyczną. Okupację spędziła w ZSRR. Od 1943 r. w I Armii WP m.in. jako z-ca d-cy ds. polityczno-wychowawczych I Szpitala Polowego, wykładowca w Szkole Oficerów Polityczno-Wychowawczych. Od lipca 1944 instruktor KC PPR. I sekretarz KW PPR w Katowicach i Poznaniu. Do MBP skierowana w celu zorganizowania Departamentu Szkolenia. Zwolniona z MBP w związku z odwołaniem do pracy w KC PZPR. T. Monasterska, *Kamińska Maria*, w: *Słownik biograficzny działaczy...*, t. III, red. F. Tych, Warszawa 1992, s. 73–75; N. Jarska, *Kobiety w elitach...*, s. 602, 606, 609. Zob. Ł. Bertram, *Wyrastanie z pałacu. Analiza narracji autobiograficznej Marii Kamińskiej (1897–1983)*, w: *To idzie młodość. Młodzież w ideologii i praktyce komunizmu*, red. D. Magier, Lublin 2016, s. 171–192; AIPN, 0193/6970, Akta osobowe Marii Kamińskiej.

⁷⁷ Hanna Wierbłowska (1893–1963) w latach 1916–1918 członkini SDKPiL, 1918–1938 – KPRP/KPP, z czego od 1925 do 1930 r. we Francji w strukturach tamtejszej partii komunistycznej. W czasie okupacji przebywała w ZSRR, zatrudniona m.in. w polskiej Sekcji Radia Moskwa. W RBP/MBP zatrudniona w latach 1944–1949. Od 1946 r. do czasu zwolnienia jej z MBP zajmowała stanowisko inspektora w Inspektoracie MBP. Pełniła także funkcję sekretarza Komitetu Podstawowej Organizacji Partyjnej przy MBP. S. Łukasiewicz, *Partia, ideologia i wywiad polityczny. Studium funkcjonowania organizacji partyjnej w wywiadzie Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2014, nr 1, s. 237.

⁷⁸ Elżbieta Motyl (1903–1988) pochodziła z Białegostoku. Miała średnie wykształcenie. Od początku lat dwudziestych działała w KZMP, potem KPP i KPZB. Dwukrotnie więziona. W 1928 r. wyjechała do Związku Radzieckiego. Od 1929 r. członek Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików). Pracowała w aparacie partyjnym w Mińsku i Moskwie. Ukończyła w latach 1929–1931 wieczorowo Wyższą Uczelnię Marksizmu-Leninizmu w Moskwie. W ramach wielkiej czystki w 1938 r. zesłana na Syberię, gdzie przebywała do 1945 r., kiedy to wróciła do Polski. W latach 1945–1965 zatrudniona w MBP/KdsBP/MSW. Zob. <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/40743> (dostęp: 29 XII 2020). AIPN, 0194/1901, Akta osobowe Elżbiety Motyl.

⁷⁹ Należały do nich także lekarki zatrudnione na funkcjach kierowniczych: Amelia Bronwald – dyrektorka Szpitala WUBP w Olsztynie i Felicja Hałasińska jako dyrektorka polikliniki w WUBP w Opolu.

Analiza stanu cywilnego funkcjonariuszek wskazuje że w momencie podejmowania pracy w aparacie bezpieczeństwa większość z nich była pannami albo wdowami, a niektóre mężatki rozstały się ze współmałżonkiem. Sytuacja życiowa zmuszała je do szukania źródeł zarobkowania, jako że stały się jedyne żywicielkami rodzin⁸⁰. Jedna czwarta z nich następnie wyszła za mąż za funkcjonariusza tego samego resortu, niekiedy także zatrudnionego na stanowisku kierowniczym⁸¹. Pojedyncze kobiety związały się z oficerami WP, milicjantem, sędzią prokuratury czy funkcjonariuszem aparatu partyjnego, inne natomiast do końca pracy w aparacie bezpieczeństwa nie zmieniły stanu cywilnego. Mężowie z kolei niektórych kobiet w momencie podejmowania przez nie pracy w aparacie bezpieczeństwa zajmowali wysokie pozycje w aparacie bezpieczeństwa, partyjnym lub rządowym czy też w wojsku. Wysokie stanowisko w aparacie państwowym sprawował mąż wspomnianej wyżej Hanny Wierbłowskiej⁸². Podobnie Anny Mekler, która w latach 1952–1957 pracowała w MBP/MSW, od 1 VI 1955 jako wicedyrektorka Instytutu Techniki Operacyjnej KdsBP⁸³. Mąż Teresy Braude (z-ca kierownika Wydziału do spraw Funkcjonariuszy MBP), podobnie jak ona, od 1944 r. pracował w RPB/

⁸⁰ D. Jarosz, *Kobiety a praca zawodowa w Polsce w latach 1944–1956 (główne problemy w świetle nowych badań źródłowych)*, w: *Kobieta i praca. Wiek XIX i XX*, t. VI, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 2000, s. 219.

⁸¹ Na przykład: Regina Smolarek (Wolanin) – z-ca naczelnika Wydziału Ogólnego UBP na m. Warszawa (15 I 1950 – 1 XI 1951), w 1950 r. poślubiła Stefana Wolanina – ówczesnego naczelnika Wydziału Personalnego tego samego urzędu; Maria Sidor (Łobaszewska) – z-ca naczelnika Wydziału Personalnego, w 1950 r. wyszła za mąż za szefa PUBP w Gdańsku Jana Łobaszewskiego; Alicja Morawska (Osiewicz) – kierowniczka Referatu Rachunkowo-Sprawozdawczego Wydziału Finansowego WUBP w Warszawie (późniejsza zastępczyni naczelnika Wydziału Finansowego WUdsBP w Warszawie), w 1949 r. poślubiła Franciszka Osiewicza, ówczesnego kierownika Ekipy Sekcji I Wydziału V Departamentu Ochrony Rządu MBP, których w latach 1945–1947 kierował Wydziałem Więzień i Obozów WUBP w Warszawie.

⁸² Stefan Wierbłowski był z-cą kierownika Resortu Informacji i Propagandy PKWN, następnie jako podsekretarz stanu w Ministerstwie Informacji i Propagandy, 1945–1948 – poseł Poselstwa RP w Republice Czechosłowackiej; 1945–1947 – poseł do KRN. Zob. <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/44857> (dostęp: 21 VII 2020).

⁸³ Mężem Anny Mekler był Leon Rubinsztein, działacz KPP, uczestnik wojny domowej w Hiszpanii. Poznali się w czasie studiów w Moskiewskim Instytucie Inżynierów Łączności. Od tego czasu towarzyszyła mu wszędzie. Od 1943 r. służył w Samodzielnym Batalionie Szturmowym/Polskim Samodzielnym Batalionie Szturmowym, natomiast od 1944 r. dowodził brygadą Wojsk Wewnętrznych w Lublinie i Łodzi, a od 1946 r. KBW we Wrocławiu i Warszawie. W tym samym czasie jego żona służyła w jednostkach, którymi dowodził. W latach 1947–1951 był dyrektorem Departamentu II MBP. Po odejściu z MBP pracował w Ministerstwie Przemysłu Ciężkiego, Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego, Ministerstwie Przemysłu Motoryzacyjnego, Ministerstwie Przemysłu Maszynowego oraz Ministerstwie Przemysłu Ciężkiego. Zob. <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/73916> (dostęp: 22 VII 2020); <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/leon-rubinsztein> (dostęp: 22 VII 2020).

MBP, w przeciwieństwie jednak do żony od początku zajmował stanowiska kierownicze⁸⁴. W 1944 r. pracę w RBP rozpoczęli Felicja⁸⁵ i Józef Czapliccy. W czasie gdy ona przez kilka miesięcy 1944 r. kierowała Wydziałem II (technika operacyjna) WUBP w Łodzi, Józef stał na czele Wydziału I (kontrwywiad) tego urzędu, a wkrótce został jego kierownikiem. Do pracy w WUBP w Szczecinie w 1945 r. zgłosiło się małżeństwo Zimermanów⁸⁶. Marcela Zimerman⁸⁷ po ponad dwóch latach objęła stanowisko naczelniczki Sekretariatu WUBP w Szczecinie, natomiast jej męża rok wcześniej awansowano na naczelnika Wydziału Śledczego⁸⁸. Jednak po kilku miesiącach odwołano ją ze stanowiska i mianowano kierowniczką Sekcji I Wydziału II, w związku z wnioskiem personalnym przeniesienia jej męża na naczelnika Wydziału, którym uprzednio kierowała żona⁸⁹. Franciszka Dajek⁹⁰ przez siedem lat pracy

⁸⁴ Zob. K. Kaczmarek, *Zygmunt Braude (1903–1976)*, w: *W służbie dla prawdy. Prace historyczne dedykowane Zbigniewowi Nawrockiemu (1959–2017)*, red. T. Balbus, J. Bednarek, Warszawa 2019, s. 391–398. Początkowo kierował Biurem Prawnym RBP, potem był z-cą dyrektora i p.o. dyrektora Gabinetu Ministra MBP.

⁸⁵ Felicja Czaplicka (ur. 1913) pochodziła z Kielc. Z wykształcenia była nauczycielką. Studiowała historię na UW. W tym czasie wstąpiła do KZMP; członkini KPP. Po wybuchu wojny wyjechała do Białegostoku, gdzie pracowała jako kelnerka, nauczycielka historii i działała w Międzynarodowej Organizacji Pomocy Rewolucjonistom (dalej: MOPR). Kilka miesięcy po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej nawiązała kontakt z sowiecką partyzantką. Jesienią 1943 r. razem z oddziałem została wcielona do Armii Czerwonej. W lipcu 1944 r. skierowana do Wydziału Wojskowego ZPP w Moskwie. Od 15 XI 1944 do 1 XI 1950 pracowała kolejno w WUBP w Warszawie, Łodzi i MBP. Przy czym od 1 XI 1947 r. przebywała na urlopie bezpłatnym. Zwolniona na własną prośbę. W 1953 r. ponownie bezskutecznie starała się o przyjęcie do MBP. Później pracowała m.in. w Wyższej Szkole Nauk Społecznych przy KC PZPR i Wojskowym Instytucie Historycznym. W 1968 r. wyemigrowała z Polski. A. Zieliński, *Felicja Czaplicka* (biogram przygotowany do kolejnego tomu wydawnictwa *Leksykon bezpieki...*); *Struktury i kadra kierownicza...*, s. 200–201.

⁸⁶ W podaniu o przyjęcie do pracy w WUBP Marcela Zimerman pisała: „Ponieważ mąż mój ppor. Alfred Zimerman stara się równocześnie o przyjęcie go do pracy w charakterze oficera, uprzejmie proszę o uwzględnienie mej prośby, gdyż po 6-letnim jego pobycie w niewoli, pragnęlibyśmy przebywać razem”. AIPN Sz, 0019/4332, Podanie o pracę Marceli Zimerman w charakterze sekretarki – maszynistki, Koszalin, 25 IX 1945 r., k. 15.

⁸⁷ Marcela Zimerman (1905–1992) pochodziła z Warszawy. Ukończyła Państwowe Gimnazjum Żeńskie im. Królowej Jadwigi w Warszawie, a także kurs maszynopisania i stenografii. Przez kilka lat pracowała jako maszynistka. Nie należała do żadnych partii politycznych. W czasie okupacji zajmowała się krawiectwem. Następnie pracowała w Zarządzie Gminy w Młocinach w charakterze maszynistki. W WUBP w Szczecinie zatrudniona była od października 1945 do listopada 1949 r. Do PPR zapisała się na początku 1947 r. Zwolniona na własną prośbę. Ibidem, Akta osobowe Marceli Zimerman.

⁸⁸ *Aparat bezpieczeństwa w Polsce...*, t. I, s. 411, 413.

⁸⁹ AIPN Sz, 0019/4332, Wniosek do Dyrektora Biura Personalnego MBP o mianowanie chor. Zimerman Marceli, naczelnika Sekretariatu Ogólnego, kierownikiem Sekcji I Wydziału II WUBP w Szczecinie z dniem 1 IX 1948 r., 16 VIII 1948 r., k. 101.

⁹⁰ Franciszka Dajek (ur. 1905) przyszła na świat w Koninie w rodzinie drobnomieszczańskiej. Ze względu na trudności finansowe nie ukończyła szkoły średniej. Następnie kształciła

w aparacie bezpieczeństwa w charakterze księgowej niespełna trzy lata kierowała Wydziałem Finansowym WUBP w Koszalinie⁹¹. W tym samym czasie jej mąż pełnił funkcję II sekretarza tamtejszego komitetu PZPR⁹².

Stosunkowo najwięcej funkcjonariuszek piastowało stanowiska kierownicze w wydziałach administracyjnych. Do nich zaliczano sekretariaty urzędów, wydziały zajmujące się sprawami personalnymi, szkoleniowymi czy kwestiami kulturalnymi, niezbędne do administrowania stopniowo rozrastającą się strukturą. W dalszej kolejności kobiety zarządzały działami gospodarczymi, do których należały komórki finansowe, służby kwatermistrzowskie, szpitale, polikliniki, komórki zajmujące się sprawami socjalnymi funkcjonariuszy. Dwadzieścia kilka kobiet kierowało także wydziałami technicznymi, które spełniały zadania usługowe wobec operacyjnych. Do nich należały cenzura, perlustracja korespondencji, ewidencja operacyjna, technika operacyjna czy archiwa. Natomiast tylko sześć kobiet stało na czele wydziałów operacyjnych, które realizowały za pomocą różnych metod i środków tajne działania wobec określonych osób, grup czy środowisk. Jedną zaś kierowała komórką śledczą⁹³.

Oprócz Julii Brystiger pioniami V na poziomie województw kierowały jeszcze dwie funkcjonariuszki: w WUBP w Białymstoku Sonia Rogowska, a w Krakowie Maria Putrament. Obie zaczynały pracę w aparacie bezpieczeństwa w 1945 r. jako sekretarki. Posiadały także średnie wykształcenie⁹⁴. Rogowska od połowy lat trzydziestych należała do KPZB i KPP, odsiadywała karę więzienia za działalność, podczas gdy Putrament tego rodzaju doświadczenia nie miała. Jediną nicią łączącą ją z komunizmem była postać brata Jerzego, literata, komunisty, i przynależność do Związku Patriotów Polskich w ZSRR od 1944 r. Losy tych kobiet w czasie wojny potoczyły się odmiennie.

się na kursie handlowym w Poznaniu, po którego ukończeniu otrzymała posadę buchalterki. Ten zawód wykonywała do wybuchu wojny. W styczniu 1940 r. dołączyła do męża Kazimierza przebywającego w Wołkowysku. Pracowała jako księgowa. Do Polski wróciła z mężem w sierpniu 1946 r. W aparacie bezpieczeństwa pracowała od 3 IX 1947 do 1 XII 1954. Początkowo w Departamencie Więziennictwa i WUBP w Koszalinie. 1 XII 1954 r. przekazano ją do dyspozycji szefa WUBP w Kielcach i po miesiącu skierowano do MSW. 31 VII 1955 r. zwolniona z KW MO w Kielcach. 15 XII 1957 r. zatrudniona została w MSW w Biurze Paszportów Zagranicznych, gdzie pracowała do 24 XI 1965 r. AIPN, 0194/2129, Akta osobowe Franciszki Dajek.

⁹¹ *Aparat bezpieczeństwa w Polsce...*, t. I, s. 226.

⁹² AIPN, 0194/2129, Wniosek dyrektora Departamentu Kadr MBP o przeniesienie Franciszki Dajek na stanowisko Naczelnika Wydziału Finansowego WUBP w Koszalinie, 7 XII 1951 r., k. nlb.

⁹³ Zob. T. Kurpierz, *Stanisława Kowalska z d. Michalik (1919–1998), naczelnik Wydziału Śledczego WUBP w Katowicach, prokurator Prokuratury Wojewódzkiej w Olsztynie, adwokat*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2005, nr 2, s. 439–443.

⁹⁴ Sonia Rogowska (1912–2012) ukończyła Seminarium Nauczycielskie w Grodnie i pracowała jako nauczycielka, z kolei Maria Putrament (1921–2013) w 1939 r. zdała maturę, a jesienią 1945 r. zapisała się na Wydział Prawa UJ. Ukończyła dwa lata studiów. Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, WP/III/91, Karta wpisowa do dziekanatu Marii Putrament, k. nlb.

Rogowska do wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej w czerwcu 1941 r. pracowała jako nauczycielka w Białymstoku, potem przebywała w getcie, a od 1943 r. w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu – do czasu wyzwolenia go przez Armię Czerwoną. Z kolei Putrament w chwili wybuchu wojny wraz z rodzicami mieszkała w osadzie Baniewo na Nowogródzczyźnie, gdzie jej ojciec, były oficer zawodowy WP, posiadał 32-hektarowe gospodarstwo. Z tej racji w kwietniu 1940 r. jako rodzinę osadników wojskowych zesłano ich na Syberię. Do Polski wróciła dopiero w marcu 1945 r. Obie do pracy w UB skierowały lokalne komitety PPR. Rogowska już po kilku miesiącach została przeniesiona do pracy operacyjnej w Wydziale I (kontrwywiad) WUBP w Białymstoku, a 1 VI 1946 r. otrzymała stanowisko zastępcy kierownika Sekcji I Wydziału V, inwigilującej partię polityczne. W kwietniu 1947 r., w związku z bardzo dobrą oceną jej pracy operacyjnej, zdecydowano o powierzeniu jej stanowiska zastępcy naczelnika Wydziału V⁹⁵. Pracowała tam do kwietnia 1952 r. (od 1 VI 1950 r. jako naczelnik). Potem przez ponad dwa lata odpowiadała za pracę Wydziału X, rozpracowującego członków PZPR. Opinie odnośnie do jej pracy były podzielone. Z jednej strony wychwalano jej umiejętności jako pracownika operacyjnego, z drugiej je negowano. Na tak rozbieżną ocenę w 1949 r. niewątpliwie wpłynął konflikt Rogowskiej z jej przełożonym, por. Stefanem Tomczakiem⁹⁶. W związku z tym odeszła do innej komórki w urzędzie, a do Wydziału V wróciła, gdy Tomczak przestał nim kierować. Jeden z jej przełożonych, który awansował na kierownicze stanowisko w Departamencie V MBP, uważał, że swoim wyrobieniem politycznym i inteligencją przewyższała nie tylko wspomnianego por. Tomczaka, ale i samego szefa WUBP w Białymstoku⁹⁷. Umiejętnie werbowowała agenturę, a ponadto, co bardzo doceniano, poświęcała dla pracy także czas prywatny.

Z kolei Putrament w Wydziale V WUBP w Krakowie pracowała między styczniem 1947 a październikiem 1949 r. Początkowo jako z-ca kierownika sekcji, a potem kierowniczką odpowiadała za inwigilację osób związanych z instytucjami kultury i administracją państwową. Dzień po tym, jak ją przeniesiono do komórki operacyjnej, napisała podanie o zwolnienie z pracy, tłumacząc: „Nie czuję się na siłach podjęcia się pracy operatywnej [...] czas najwyższy poszukać pracy, która by bardziej mi odpowiadała niż moje dotychczasowe zajęcie”⁹⁸. Dodatkowym bodźcem do napisania podania był fakt, że nie udawało jej się pogodzić pracy ze studiami prawniczymi, które rozpoczęła w 1945 r., co stało się kolejnym argumentem przemawiającym za odejściem ze

⁹⁵ AIPN Bi, 98/1776, Charakterystyka Soni Rogowskiej, z-cy kierownika Sekcji I Wydz. V, 17 II 1947 r., k. 30–31.

⁹⁶ Ibidem, Informacja z-cy naczelnika Wydz. I Dep. V MBP Onackiego Jana, Warszawa, 24 II 1949 r., k. 36–37.

⁹⁷ Ibidem, k. 37.

⁹⁸ AIPN, 0327/15, Raport Marii Putrament do szefa WUBP w Krakowie, Kraków, 24 I 1947 r., k. 56.

służby. Jednak nie tylko nie zwolniono jej, ale po ośmiu miesiącach awansowano na z-cę naczelnika Wydziału V WUBP w Krakowie. Funkcję tę pełniła prawie dwa lata, mimo że jeszcze kilkakrotnie prosiła o zmianę stanowiska. Przychyłono się do jej próśb dopiero jesienią 1949 r. Przyznając, iż rzeczywiście z „pracy wywiązywała się średnio. Ciągłe [...] występuje z żalami i narzeką, że nie może podolać pracy – pisano we wniosku – że nie potrafi ogarnąć całości zagadnień, że gubi się”⁹⁹. Brak predyspozycji do pracy operacyjnej przypisywano przede wszystkim jej płci, argumentując, że „jako młoda kobieta nie jest w stanie zbudować sobie odpowiedniego autorytetu wśród pracowników [...] jako kobieta nie może podolać obowiązkowi z-cy naczelnika Wydziału V”¹⁰⁰. Po odwołaniu powierzono jej funkcję zastępcy naczelnika Wydziału Ogólnego WUBP w Krakowie, a w 1951 r. – naczelnika Wydziału Szkolenia. W Krakowie pracowała do czasu przeniesienia jej w 1953 r. do MBP¹⁰¹. Na problemy w zarządzaniu przez kobiety typowo męskim zespołem zwracała uwagę Irena Jarosz¹⁰², zastępca naczelnika do spraw polityczno-wychowawczych w rzeszowskim więzieniu. W podaniu zawierającym prośbę o skierowanie jej do pracy biurowej pisała: „[...] trudno mi zająć odpowiednie stanowisko wobec personelu męskiego”¹⁰³.

Pozostałe kariery funkcjonariuszek w wydziałach operacyjnych trzeba uznać za epizodyczne. Helena Jakubowska w WUBP w Krakowie pracowała od kwietnia 1945 r. do marca 1946 r., przez kilka miesięcy pełniła obowiązki z-cy kierownika Wydziału IV¹⁰⁴. Należała do grona nielicznych wykształconych

⁹⁹ Ibidem, Wniosek do Departamentu Kadr MBP o przeniesienie por. Putrament Marii na stanowisko z-cy nac. Wydz. Ogólnego z dniem 1 XI 1949 r., 7 X 1949 r., k. 74.

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ Zob. <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/95142> (dostęp: 4 VIII 2019). W aparacie bezpieczeństwa pracowała do końca 1956 r. W tym samym roku ukończyła dwuletnią Szkołę Partyjną przy KC. Od 1957 r. pracowała w Biurze Prasy KC PZPR, a od 1958 r. była zatrudniona w Głównym Urzędzie Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk. AAN, KC PZPR, CK, 10166, Akta osobowe Marii Putrament.

¹⁰² Irena Jarosz (1916–1996) urodziła się w Olszaniczce k. Leska. Jej ojciec pracował w austriackiej żandarmerii, a potem w Policji Państwowej. Ukończyła siedem klas gimnazjum ogólnokształcącego. Przed wojną nie pracowała zawodowo, nie działała też politycznie. W 1938 r. wyszła za mąż za nauczyciela, z którym rozstała się w 1944 r. W listopadzie 1944 r. zapisała się do PPR. Pracowała jako sekretarka w Urzędzie Wojewódzkim i KW PPR w Rzeszowie. W aparacie bezpieczeństwa zatrudniona od 10 X 1945 do 9 V 1951. Zaczynała jako maszynistka, a potem z-ca naczelnika ds. polityczno-wychowawczych w rzeszowskim więzieniu. Od 14 XI 1946 r. zatrudniona jako naczelniczka Sekretariatu WUBP w Rzeszowie. Od stycznia 1948 r. pracowała w WUBP w Krakowie jako naczelniczka sekretariatu, z-ca i p.o. naczelnika Wydziału Ogólnego, w końcu naczelnik Wydziału Ogólnego. Pracę w WUBP w Poznaniu rozpoczęła 1 XII 1949 r. jako starszy referent w Wydziale Ogólnym. Zwolniona na własne życzenie. AIPN Po, 084/368, Akta osobowe Ireny Jarosz.

¹⁰³ Ibidem, Podanie Ireny Jarosz, Rzeszów, 5 VII 1946 r., k. 75.

¹⁰⁴ Wydziały IV zajmowały się różnymi działaniami gospodarki począwszy od przemysłu ciężkiego, po handel, rolnictwo, bankowość czy komunikację.

funkcjonariuszy, gdyż ukończyła Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Jagiellońskiego i pracowała jako nauczycielka matematyki w gimnazjum. W czasie II wojny światowej straciła całą rodzinę. Charakteryzowano ją jako osobę o poglądach demokratycznych, jednak nie była członkiem żadnej partii politycznej¹⁰⁵. Do WUBP w Krakowie najwyraźniej została skierowana z rekomendacji jednego z pracowników urzędu. Uprzednio pracowała w Wydziale Apropowizacji i Handlu Urzędu Wojewódzkiego. Zwolniła się z aparatu bezpieczeństwa ze względu na zły stan zdrowia, choć jej przełożeni odbierali jej podanie jako wyraz niechęci do pracy w aparacie bezpieczeństwa¹⁰⁶.

Kolejna funkcjonariuszka, Teresa Braude¹⁰⁷ w latach 1945–1946 pracowała jako z-ca kierownika Wydziału do spraw Funkcjonariuszy MBP. Przed wojną wykonywała różne zawody – była księgową, sekretarką, a także nauczycielką języka polskiego. Następnie od 1931 r. do 1935 r. w całości poświęciła się działalności w KPP jako funkcjonariuszka partyjna. Po wybuchu wojny we wrześniu 1939 r. wyjechała do Białegostoku, a stamtąd do odległego o ponad 150 km Kosowa Poleskiego, gdyż otrzymała posadę kierowniczką internatu miejscowej szkoły. Po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej znalazła się w Alma Acie. W maju 1943 r. wstąpiła do I Dywizji Piechoty WP w ZSRR, gdzie służyła jako oficer polityczno-wychowawczy. Do pracy w RBP skierował ją Główny Zarząd Polityczno-Wojskowy WP. Zaczynała od stanowiska inspektora w Sekcji IV Wydziału Personalnego MBP, czyli odpowiadała za rekrutację osób do jednostek logistycznych i służby zdrowia w resorcie. Natomiast w kwietniu po utworzeniu Samodzielnego Wydziału do spraw Funkcjonariuszy – wewnętrznej komórki policyjno-śledczej – powierzono jej obowiązki zastępcy kierownika tej jednostki. Z pracy zwolniła się sama po incydencie z udziałem wiceministra Mieczysława Mietkowskiego, który nieprzychylnie skomentował wygłoszony przez nią w kwietniu 1946 r., na zebraniu koła PPR, referat na temat referendum¹⁰⁸.

Ostania z kobiet, która według literatury przedmiotu, kierowała wydziałem operacyjnym, to Zofia Stolarska¹⁰⁹, z-ca naczelnika i p.o. naczelnika Wydziału

¹⁰⁵ AIPK Kr, 057/569, Opinia Kierownika Sekcji IV WUBP w Krakowie Bronisława Szatyna.

¹⁰⁶ Ibidem, Pismo do Kierownika Departamentu Personalnego MBP o zwolnienie z pracy, Warszawa 26 II 1946 r., k. 16. Przedłożyła orzeczenia lekarskie, które świadczyły o poważnych schorzeniach.

¹⁰⁷ Teresa Braude (ur. 1908) pochodziła z Warszawy z rodziny drobnych rzemieślników. Po ukończeniu sześciu klas gimnazjum zapisała się na kurs księgowości. W 1929 r. wstąpiła do Wolnej Wszechnicy Polskiej (prywatna szkoła wyższa). Zatrudniona w RBP/MBP od 15 X 1944 do 11 VII 1946. Po odejściu z aparatu bezpieczeństwa pracowała m.in. w Najwyższej Izbie Kontroli i Państwowym Instytucie Wydawniczym. W 1969 r. razem z mężem wyjechała z Polski do Danii. A. Zieliński, *Teresa Braude*, w: *Leksykon bezpieki...*, s. 191–195.

¹⁰⁸ Ibidem, s. 191–195.

¹⁰⁹ Zofia Stolarska z d. Kwiatkowska (1922–2003) pochodziła z Warszawy. Matka pracowała jako krawcowa, ojciec jako kelner – zmarł w 1924 r. Średnie wykształcenie zdobyła na tajnych kompletach w Warszawie. W czasie okupacji pracowała w szpitalu dziecięcym,

do spraw Funkcjonariuszy WUBP w Gdańsku (1 I 1948 – 31 VIII 1949)¹¹⁰. Przy czym w jej przypadku występują poszlaki wskazujące, że zajmowała jedynie wolny etat. W owym czasie przebywała na urlopie zdrowotnym w związku z przebytą operacją, a do pracy w urzędzie wróciła we wrześniu 1949 r.¹¹¹

Przykład Stolarskiej to niejedyny przypadek, gdy funkcjonariuszka zajmowała wolny etat, podczas gdy faktycznie nie świadczyła pracy. Takie praktyki stosowano np. wobec kobiet, które po 12-tygodniowym urlopie macierzyńskim nie decydowały się na powrót do służby, lecz przechodziły na urlop bezpłatny. Maria Sidor (Łobaszewska)¹¹², która w WUBP w Gdańsku pracowała jako z-ca naczelnika Wydziału Personalnego (1 VI 1948 – 31 I 1951), gdy urodziła dziecko, zdecydowała się z niego skorzystać. Aby zwolnić zajmowany przez nią w tym czasie etat, przeniesiono ją na równorzędne wolne stanowisko – z-cy naczelnika Wydziału Finansowego WUBP (1 II 1951 – 30 VI 1951). Faktycznie funkcji nie sprawowała¹¹³. Po powrocie do pracy mianowano ją naczelniczką Wydziału Ogólnego (1 VII 1951 – 31 VII 1952).

Chociaż kobiety rzadko pracowały w pionach operacyjnych, to jednak dostrzegano potrzebę ich szkolenia w tym zakresie. Major Mikołaj Orechwa, który w latach 1944–1956 zarządzał polityką kadrową w RBP/MBP/KdsBP,

najpierw w pracowni rentgenowskiej, a później jako laborantka. Pracę w WUBP w Gdańsku pomogła jej załatwić kuzynka, której mąż był tam zatrudniony. W aparacie bezpieczeństwa pracowała od 9 VII 1945 do 30 VII 1957. Najpierw w WUBP w Gdańsku, a od 1950 r. w WUBP/WUdsBP/KW MO w Opolu. Zaczynała jako pomoc biurowa, a następnie sekretarka Sekcji IX Wydziału I i Wydziału do spraw Funkcjonariuszy WUBP w Gdańsku. Od maja 1946 r. do czasu objęcia funkcji kierowniczej pracowała w Wydziale do spraw Funkcjonariuszy jako referentka. Po przeniesieniu do Opola od 1 V 1953 do 30 XII 1954 – z-ca naczelnika Służby Kwaterunkowo-Budowlanej. Wyszła za mąż za funkcjonariusza WUBP w Opolu. Zwolniona w związku z kolizją podległości służbowej mężowi. AIPN Wr, 0126/1864, Akta personalne Zofii (Stolarskiej) Kwiatkowskiej.

¹¹⁰ AIPN Wr, 0126/1864, Przebieg służby Zofii Stolarskiej, k. 24. Zob. *Aparat bezpieczeństwa w Polsce...*, t. I, s. 150.

¹¹¹ AIPN Wr, 0126/1864, Raport Zofii Stolarskiej pracownika Kwatermistrzostwa WUBP w Gdańsku do Departamentu Kadr MBP, Gdańsk, 4 VIII 1950 r., k. 36.

¹¹² Maria Sidor (Łobaszewska; 1918–1990) pochodziła z Lubelszczyzny. Ukończyła jedynie szkołę powszechną. Działała w organizacji „Siew” w rodzinnej wsi Rudka. W czasie wojny należała najpierw do Batalionów Chłopskich (BCh). W 1943 r. wstąpiła do PPR i należała do GL/AL. Pełniła funkcję łączniczki w II obwodzie i często w związku z tym wyjeżdżała do Warszawy. Tuż po zakończeniu wojny wysłano ją do Centralnej Szkoły Bezpieczeństwa Publicznego w Łodzi. Po jej ukończeniu w czerwcu 1945 r. otrzymała przydział do WUBP w Gdańsku, gdzie pracowała do końca lipca 1952 r. W okresie pracy w UB, a potem MO dosłużyła się stopnia majora. Jej mężem był Jan Łobaszewski, m.in. szef PUBP w Gdańsku w latach 1949–1952. D. Czerwiński, *Pierwsi sekretarze komitetu partyjnego Polskiej Partii Robotniczej/Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej przy WUBP/WudsBP w Gdańsku w latach 1945–1956*, „Komunizm. System – ludzie – dokumentacja” 2013, nr 2, s. 41–43.

¹¹³ AIPN, 01079/274, Wniosek personalny, Warszawa, 2 II 1951 r., k. 53.

podczas odprawy w październiku 1945 r. mówił, że kobiety powinno się zatrudniać nie tylko „w pracy biurowej, ale również w operacyjnej”¹¹⁴. Powtórzył to także w kwietniu 1947 r., gdy analizowano procentowy udział obu płci w aparacie bezpieczeństwa¹¹⁵. Dane, które zaprezentował, wskazywały, że tylko 2,5% funkcjonariuszek z 12% zatrudnionych w resorcie zajmowało się pracą operacyjną. Perspektywy pracy dla nich widziano głównie w Wydziałach „A”, które zajmowały się obserwacją, a także zbieraniem informacji o osobach pozostających w zainteresowaniu aparatu bezpieczeństwa na zlecenie innych komórek. Następnym razem kwestia kobiet pojawiła się dopiero na odprawie w 1951 r. Temat poruszył naczelnik Wydziału Personalnego WUBP w Kielcach, zauważając, że „[...] kobiety zatrudnione na pracy operacyjnej [...] wywiązują się ze swoich obowiązków nie gorzej niż mężczyźni”¹¹⁶. Twierdził nawet, że potrafią one lepiej wykonywać działania operacyjnie w niektórych obszarach, dlatego postulował, aby kierować je na tego rodzaju szkolenia. Jak pokazują te przykłady, problematyka dotycząca kobiet sporadycznie pojawiała się na oficjalnych odprawach, niemniej jednak deklarowano potrzebę przyjmowania ich do pracy w pionach operacyjnych. Dane z WUBP w Lublinie wskazują, że między 1946 a 1951 r. nieznacznie zwiększyła się liczba funkcjonariuszek w wydziałach operacyjnych – z 9% do 11%¹¹⁷. Wiadomo jednak, że okazjonalnie kobiety, zatrudnione jako sekretarki, maszynistki czy telefonistki, angażowano w działania operacyjne¹¹⁸. Potwierdzają to także biografie kobiet na stanowiskach kierowniczych. Alicja Woźnica¹¹⁹, która w WUBP w Katowicach pełniła obowiązki zastępcy naczelnika

¹¹⁴ Ibidem, 1572/2450, Protokół z krajowej odprawy personalnej odbytej w dn. 30 i 31 X 1945 r., 12 XI 1945 r., k. 8.

¹¹⁵ Ibidem, 1572/2452, Protokół z krajowej odprawy personalnej odbytej w dniu 29 V 1947 r., k. 6.

¹¹⁶ Ibidem, 1572/2456, Protokół z krajowej odprawy personalnej z dnia 21–22 III 1951 r., k. 45.

¹¹⁷ P. Makaroyj-Lisek, op. cit., s. 177–178. W 1946 r. wśród 146 pracowników operacyjnych było 13 kobiet, natomiast w 1951 r. na 199 funkcjonariuszy wydziałów operacyjnych pracowały 22 kobiety.

¹¹⁸ U. Gierasimiuk, op. cit., s. 210.

¹¹⁹ Alicja Woźnica (1916–1987) urodziła się w Częstochowie. Około 1930 r. wraz z rodziną przeprowadziła się do Sosnowca. Tam też należała do MOPR i KZMP (członek Komitetu Dzielnicowego). W 1933 r. aresztowano ją i skazano na pięć lat więzienia przez Sąd Okręgowy w Sosnowcu. Brała udział w wykonaniu nieudanego wyroku partyjnego na prowokatorze. Zwolniona z więzienia na mocy amnestii. Posiadała wykształcenie w zakresie szkoły średniej. Przed skazaniem pracował jako stenotypistka w prywatnym biurze prób i podań w Sosnowcu. W latach 1937–1939 zatrudniona w Robotniczej Spółdzielni Spożywców w Sosnowcu. W czasie wojny, od 1942 do 1945 r., przebywała w obozie pracy w Pieszycach (Pietrolesie). W WUBP w Katowicach zatrudniona od 23 V 1945 do 30 IX 1951. Od maja do lipca 1945 r. pracowała w Wydziale do Walki z Bandytyzmem. Natomiast przez cały pozostały okres w Wydziale Personalnym. Zwolniona na własną prośbę. W latach 1951–1953 zatrudniona w aparacie partyjnym – sekretarz Komitetu Dzielnicowego w Stalinogrodzie. Następnie jako kierownik sekcji kadr w Państwowym Przedsiębiorstwie

Wydziału Personalnego (1 VI 1948 – 1 VIII 1951), została w pewnym momencie zaangażowana do działań wymierzonych przeciwko duchownym. Komplementowano wykonywane przez nią zadania, a nawet proponowano, aby mianować ją inspektorem w kierownictwie urzędu do spraw operacyjnych, czyli osobą doradzającą szefowi WUBP „w delikatnych i ważnych pociągnięciach operacyjnych”¹²⁰. Inna funkcjonariuszka – Stanisława Marzysz¹²¹, naczelniczka Wydziału II (technika operacyjna) WUBP w Warszawie, w okresie wyborów do Sejmu Ustawodawczego uczestniczyła w działaniach operacyjnych Departamentu V MBP¹²². W związku z tym sama Julia Brystiger prosiła o przeniesienie Marzysz do podległego jej departamentu na kierowniczkę jednej z sekcji, gdyż jako przedwojenna nauczycielka i „aktywistka ZNP orientuje się dobrze w zagadnieniach nauczycielskich i w świecie inteligencji polskiej”¹²³ – argumentowała. W obu jednak przypadkach postulatów tych nie spełniono.

Równocześnie płęć była czynnikiem, który wykluczał kobiety z niektórych obszarów pracy w aparacie bezpieczeństwa. Do takich w latach czterdziestych zaliczano stanowisko radiotelegrafisty. Prawdopodobnie chodziło o kwestie bezpieczeństwa związane z pracą w terenie podczas operacji i obław przeciwko polskiemu, jak i ukraińskiemu podziemiu. Na kwietniowej odprawie personalnej w 1947 r. podkreślono, aby kobiet nie wysyłać na kursy

Kolportażu „Ruch”. *Kadra bezpieczeństwa 1945–1990...*, s. 518–519; AAN, Zbiór akt osobowych działaczy ruchu robotniczego, 6499, Akta osobowe Alicji Woźnica (Rzemienieckiej); AIPN Ka, 0213/83, Akta osobowe Alicji Woźnicy.

¹²⁰ AIPN Ka, 213/83, Wniosek do Dyrektora Departamentu Kadr MBP w Warszawie o przeniesienie por. Woźnicy Alicji, z-cy naczelnika Wydziału Personalnego, na stanowisko Inspektora w Kierownictwie ds. operacyjnych z dniem 1 IX 1949 r., 22 VIII 1949 r., k. 77.

¹²¹ Stanisława Marzysz (1900–1977) pochodziła z Warszawy. Ukończyła Państwowe Seminarium Nauczycielskie im. Elizy Orzeszkowej w Warszawie. Uczyła w szkołach powszechnych. W czasie okupacji pracowała w zawodzie do września 1940 r., następnie zajmowała się krawiectwem. Od stycznia 1944 r. uczyła w szkole powszechnej na Białolece w ramach tajnych kompletów. W czasie powstania wywieziona do obozu przejściowego w Pruszkowie, a stamtąd do Końskich. Do stolicy wróciła w lutym 1945 r. Zapisła się wówczas do PPR. Początkowo pracowała w WUBP w Warszawie, potem w UBP na m.st. Warszawie, a następnie w KdsBP i MSW (20 IV 1945 – 31 X 1962). Najpierw p.o. kierownika Wydziału II, a potem naczelniczka Wydziału II WUBP w Warszawie (do 31 I 1950 r.). Jako naczelniczka Wydziału Szkolenia WUBP w Warszawie od 1 II 1950 do 31 VIII 1953. 1 IX 1953 – 31 III 1955 – kierownik Samodzielnej Sekcji do spraw Kultury i Oświaty UBP na m.st. Warszawa. Do czasu przejścia na emeryturę pracowała w Biurze „W” KdsBP/MSW, zajmującym się perlustracją korespondencji. AIPN, 0193/7822, Akta osobowe Stanisławy Marzysz.

¹²² Ibidem, Pismo Dyrektora Departamentu V MBP Juli Brystiger do płk Orechwy Dyrektora Biura Personalnego MBP z prośbą o przeniesienie Stanisławy Marzysz do pracy w Departamencie V MBP, Warszawa, 22 I 1947 r., k. 35.

¹²³ Ibidem.

radiotelegrafistów¹²⁴. Ale akceptowano szkolenie ich w charakterze szyfrantek. Jednak przykład funkcjonariuszki z PUBP w Lubinie świadczy o tym, że niejednokrotnie opacznie rozumiano wytyczne centrali. Na jednym z dokumentów w teczce personalnej ówczesnej referentki ewidencji operacyjnej tego urzędu w czerwcu 1947 r. zanotowano: „Nadaje się na kurs szyfrantów, tylko że to kobieta”¹²⁵.

Tylko niewielka grupa kobiet związała całe swoje życie zawodowe z aparatem bezpieczeństwa¹²⁶. 76 z nich odeszło z urzędu do końca 1956 r. lub na początku 1957 r., z czego 34 na własną prośbę. Zaliczała się do nich także Julia Brystiger, która w podaniu o zwolnienie w 1956 r. pisała: „od pewnego czasu zgodnie z moim wykształceniem rozpoczęłam pracę w dziedzinie historii Polski okresu międzywojennego. Dalsze kontynuowanie tych prac wymaga znacznej ilości czasu, co koliduje z pracą moją w Komitecie”¹²⁷. Zapewne zdawała sobie sprawę, że jej dni w strukturach aparatu są policzone, dlatego odeszła sama, zanim ją zwolniono. Wszakże planowano oskarżyć ją o łamanie tzw. praworządności w aparacie bezpieczeństwa, do czego ostatecznie nie doszło¹²⁸. Także Felicja (Michelson) Sadowska¹²⁹, naczelniczka Sekretariatu Ogólnego UBP na m.st. Warszawę (22 II 1946 – 15 V 1948), odeszła na własną prośbę, wyprzedzając tym samym planowane jej zwolnienie¹³⁰. Te funkcjonariuszki, które pozostały po 1956 r. w strukturach SB, kończyły kariery zawodowe najczęściej w latach sześćdziesiątych.

¹²⁴ Ibidem, 1572/2452, Protokół z krajowej odprawy personalnej odbytej w dniu 29 V 1947 r., k. 11.

¹²⁵ R. Klementowski, *Urząd Bezpieczeństwa w Lubinie (1945–1956)*, Lublin–Wrocław 2007, s. 46.

¹²⁶ W pojedynczych przypadkach służba w UB stanowiła krótki epizod. Na przykład Anna Kubiak przez miesiąc i 10 dni jesienią 1944 r. kierowała Wojewódzkim Wydziałem Cenzury Wojennej WUBP w Białymstoku. Następnie pracowała w KW, KM PPR w Białymstoku i KD w Łodzi. AAN, Zbiór akt osobowych działaczy ruchu robotniczego, 3268, Akta osobowe Anny Kubiak.

¹²⁷ AIPN, 0154/49, Pismo Julii Brystygier do przewodniczącego KdsBP Tow. Pszczółkowskiego, Warszawa, 11 X 1956 r., k. 52.

¹²⁸ P. Sztama, op. cit., s. 243.

¹²⁹ Felicja (Michelson) Sadowska (ur. 1916) pochodziła z Warszawy. Ojciec jej trudnił się handlem. W latach 1933–1936 studiowała prawo na UW. Naukę przerwała ze względów finansowych. Nie angażowała się politycznie. Utrzymywała się z korepetycji, pracowała też w charakterze kasjerki i sekretarki. Okupację spędziła wraz z mężem w ZSRR. Do Polski wróciła w styczniu 1945 r. Od 8 II / 15 V 1945 do 15 V 1948 pracowała w WUBP w Warszawie i UBP na m.st. Warszawę. AIPN, 0866/868, Akta osobowe Felicji (Michaelson) Sadowskiej.

¹³⁰ Według wniosku o zwolnienie Sadowskiej głównym powodem był jej charakter. Uchodziła za osobę arogancką, która wykorzystywała stanowisko do prywatnych celów i korzyści. Zarzucano jej zbytnią ciekawość, a także zarozumiałość „na punkcie swej inteligencji i wiedzy fachowej”, ponadto wygórowane ambicje, który prowadziły do kłótni z innymi naczelnikami wydziałów. Ibidem, Raport Felicji Sadowskiej do Dyrektora Biura Personalnego MBP, Warszawa, 20 IV 1948 r., k. 62; ibidem, Wniosek o zwolnienie chor. Felicji Sadowskiej z dn. 1 IV 1948 r., 30 III 1948 r., k. 57–58.

Funkcjonariuszki pisząc podania o zwolnienie ze służby, często wskazywały na sytuację rodzinną. Zameężne kobiety rezygnację z pracy uzasadniały obowiązkami domowymi, koniecznością opieki nad dziećmi, a czasami starszymi rodzicami¹³¹. Niektóre wymieniały kłopoty zdrowotne lub chęć kontynuowania nauki. Można się zastanawiać, czy za tymi oficjalnie kreślonymi w podaniach argumentami czasami nie kryły się inne powody, a wskazywano jedynie takie, które zaakceptowałyby przełożeni? Zapewne tuż po wojnie nadal obowiązywał przedwojenny model pracy zawodowej kobiet, która po wyjściu za mąż z niej rezygnowała. O takich tendencjach wśród pracownic WUBP w Katowicach i Poznaniu informowano na odprawie personalnej w kwietniu 1949 r.¹³² Zawarcie związku małżeńskiego wymieniano wśród głównych przyczyn zwalniania się przez kobiety na własną prośbę.

Kariery wielu kobiet determinowała niejednokrotnie praca mężów, czy to w aparacie bezpieczeństwa, czy aparacie partyjnym. Zmiana miejsca zatrudnienia współmałżonka oznaczała dla niektórych z nich zakończenie pracy w resorcie. Z tego powodu z kierowania Wydziałem Personalnym WUBP w Lublinie zrezygnowała w 1951 r. Alina Gabara¹³³ (jedna z niewielu osób w urzędzie posiadających wyższe wykształcenie), ponieważ jej mąż, II sekretarz w KW PZPR w Lublinie, otrzymał stanowisko w Krakowie¹³⁴. Dalszą drogę zawodową związała z tamtejszym komitetem, pracując jako kierowniczką Wojewódzkiej Szkoły Partyjnej KW PZPR¹³⁵. Inna naczelniczka Wydziału Personalnego WUBP w Gdańsku – Maria Sidor (Łobaszewska) także zwolniła się z pracy w lipcu 1952 r., gdy jej męża przeniesiono do WUBP w Krakowie. Tam ponownie przyjęto ją do urzędu, jednak po sześciu miesiącach musiała się ponownie się zwolnić, ponieważ jej mąż Jan Łobaszewski awansował na z-cę szefa WUBP w Krakowie. Do służby w UB/SB już

¹³¹ U. Gierasimiuk, op. cit., s. 217.

¹³² AIPN, 1572/2454, Sprawozdanie naczelnika Wydziału Personalnego WUBP w Poznaniu na Krajową Odprawę Personalną w MBP. Poznań, 9 IV 1949 r., k. 118; ibidem, Pismo naczelnika Wydziału Personalnego WUBP w Katowicach kpt. Jerzego Weisa pt. O błędach i pracy Wydziału Personalnego za rok 1948 i pierwszy kwartał 1949, Katowice, 11 IV 1949 r., k. 70.

¹³³ Alina Gabara (ur. 1908) pochodziła z warszawskiej rodziny drobnomieszczańskiej. W 1933 r. ukończyła UW z tytułem magistra filozofii w zakresie historii. Pracowała jako nauczycielka, utrzymywała się również z korepetycji. Od 1929 r. w KPP. Należała też do MOPR. W latach 1935–1939 przebywała w więzieniu. Okupację spędziła z mężem w ZSRR. Do Polski wróciła w 1946 r. Do 1947 r. pracowała jako instruktor w KC PPR. W WUBP w Lublinie zatrudniona od 10 I 1948 do 31 I 1951, z czego od 1 III 1949 do 31 I 1951 na stanowisku naczelnika Wydziału Szkolenia WUBP w Lublinie. AIPN Lu, 028/581, Akta osobowe Aliny Gabary; AAN, KC PZPR, CK, 6628, Akta osobowe Aliny Gabary.

¹³⁴ Edward Gabara w owym czasie był II sekretarzem KW PZPR w Lublinie i kierownikiem Wydziału Organizacyjnego; w Krakowie w latach 1950–1957 – II sekretarzem tamtejszego KW PZPR. Następnie przeszedł do pracy w MSW. K. Zawadka, *Komitet Wojewódzki PZPR w Lublinie 1948–1956*, Lublin 2014, s. 343.

¹³⁵ AAN, KC PZPR, CK, 6628, Charakterystyka Aliny Gabary, Kraków, 6 V 1953 r., k. 51.

nie wróciła, natomiast od 1958 do 1962 r. pracowała w Komendzie Stołecznej MO jako z-ca naczelnika Wydziału Paszportów i Dowodów Osobistych¹³⁶. Z kolei Perłę Gołdys¹³⁷, po dwóch latach pracy w Centrum Wyszkożenia MBP w Legionowie, gdzie wykładała historię ruchu robotniczego, odwołano w związku z „niemożnością zatrudnienia w aparacie CW MBP [jej] męża”, który od roku pozostawał bezrobotnym¹³⁸.

Zapewne, obok kwalifikacji zawodowych, które predestynowały kobiety do zajmowania wysokich stanowisk w administracji i wydziałach gospodarczych, w niektórych przypadkach dodatkowo mogło sprzyjać temu wysokie stanowisko męża, ale równocześnie komplikować. Felicji Czaplickiej, która w 1953 r. ponownie ubiegała się o przyjęcie do pracy w MBP, odmówiono, wskazując właśnie na wysokie stanowisko jej męża¹³⁹.

Zdarzało się, że funkcjonariuszki odchodziły z pracy, gdy proponowano im stanowiska poniżej ich kwalifikacji. Irena Jarosz, która przez kilka lat w organach bezpieczeństwa kierowała sekretariatem, a później Wydziałem Ogólnym WUBP w Rzeszowie i Krakowie, w 1949 r. na własną prośbę przeniosła się do Poznania. Tam zaproponowano jej jedynie funkcję starszego referenta w Wydziale Ogólnym. W odpowiedzi stwierdziła, że „jej kwalifikacje wymagają czegoś więcej niż tylko «adresowania kopert»”¹⁴⁰. W związku z tym złożyła podanie o zwolnienie z pracy, co nastąpiło dopiero po kilkunastu miesiącach. Z kolei Jadwiga Lipińska¹⁴¹ przez dwa lata kierowała

¹³⁶ D. Czerwiński, *Pierwsi sekretarze komitetu partyjnego...*, s. 42–43.

¹³⁷ Perła Gołdys z d. Ismach pochodziła z Zambrowa. Od 1930 r. należała do KPP. W latach 1936–1938 przebywała w więzieniu w Łomży za działalność komunistyczną. W 1931 r. rozpoczęła studia na Wydziale Humanistycznym UW (filologia niemiecka), jednak ich nie ukończyła. W latach 1939–1945 przebywała na terenie ZSRR, m.in. pracowała jako nauczycielka. W WUBP w Białymstoku od września 1945 r. zatrudniona w Wydziale Personalnym, następnie kierowała sekretariatem, potem w Wydziale II, a od 1949 r. była z-cą naczelnika Wydziału Ogólnego, później naczelniką Wydziału Ogólnego WUBP w Olsztynie i Sekretariatu WUdsBP w Olsztynie. Po 1956 r. kierowała Sekcją I Wydziału Ewidencji Operacyjnej KW MO w Olsztynie. AIPN Bi, 059/121, akta osobowe Perły Gołdys (Ismach); AUW, RP 41189, akta studenckie Perły Ismach.

¹³⁸ AIPN Bi, 059/121, Wniosek do Dyrektora Departamentu Kadr MBP o przeniesienie do dyspozycji Kadr MBP Perły Ismach – wykładowcy Katedry Politycznej CW MBP, 6 X 1952 r., k. 122.

¹³⁹ AIPN, 0193/2829, Notatka służbowa naczelnika Wydziału I Departamentu Kadr MBP mjr. H. Markowicza, Warszawa, 10 X 1953 r., k. 27.

¹⁴⁰ AIPN Po, 084/368, Notatka kpt. Żyhaluka, z-cy naczelnika Wydziału Personalnego WUBP Poznań dotycząca zwolnienia ppor. Ireny Jarosz, Poznań, 13 I 1950 r., k. 35.

¹⁴¹ Jadwiga Lipińska (ur. 1918) przyszła na świat w m. Brodek w woj. nowogrodzkim, gdzie jej rodzice posiadali ośmiohektarowe gospodarstwo. Tuż przed wojną ukończyła Instytut Nauk Handlowo-Gospodarczych w Wilnie. W 1939 r. wyszła za mąż i wyjechała do Estonii. Od 1941 r. przebywała na terenie Tatarstanu, gdzie od 1944 r. pełniła funkcję przewodniczącej ZPP na Tatarską ASSR w Kazaniu. Pracowała także jako księgowa w Ministerstwie Rolnictwa ZSRR w Kazaniu. Do Polski wróciła w 1945 r. Po powrocie przez dwa miesiące pracowała w Ministerstwie Informacji i Propagandy. W aparacie bezpieczeństwa

Wydziałem Finansowym WUBP we Wrocławiu (1 IV 1947 – 31 III 1949), po czym przeniesiono ją do MBP. Gdy po roku pracy w Warszawie poprosiła o skierowanie jej ponownie do Wrocławia, stanowisko naczelnika Wydziału Finansowego było już zajęte, „a innego stanowiska wymieniona nie chciała przyjąć”¹⁴². Dlatego została zwolniona.

Wśród ponad setki kobiet znalazła się także jedna dezertarka – Antonina Bajewicz¹⁴³, która pracowała jako księgowa w WUBP w Krakowie od 14 VI 1945 do 30 VIII 1946 r.; od 3 VIII 1945 r. zatrudniona w charakterze z-cy naczelnika Wydziału Finansowego. 26 VIII 1946 r. wydelegowano ją do MBP. Z delegacji nigdy już nie powróciła, jak i nie stawiała się w ministerstwie na umówionym spotkaniu¹⁴⁴.

Wśród osób pełniących wysokie funkcje kierownicze do rzadkości należały funkcjonariuszki zwolnione dyscyplinarnie. Maria Dzwonka, naczelniczka Wydziału Ogólnego w WUBP w Rzeszowie, została zwolniona w 1950 r., ponieważ okazało się, że gdy pracowała jako strażniczka w rzeszowskim więzieniu w 1946 r., przekazywała grypsy żołnierza AK, skazanego za dezercję¹⁴⁵. Dyscyplinarnie wydalono także Jadwigę Wajs, zastępcę naczelnika Wydziału Finansowego WUBP w Warszawie. W jej przypadku chodziło o zawarcie związku małżeńskiego bez zgody przełożonych, czym złamała rozkaz MBP

zatrudniona od 1 IV 1947 do 1 VI 1950. Od początku zajmowała stanowisko naczelnika Wydziału Finansowego WUBP we Wrocławiu. Po przeniesieniu jej do MBP pracowała od 15 V 1949 r. jako kierownik Sekcji I Wydziału II Biura Finansowo-Budżetowego MBP. O przeniesienie do Wrocławia prosiła w związku ze skierowaniem jej męża do pracy w KW PZPR. AIPN Wr, 059/1716, Akta osobowe Jadwigi Lipińskiej; <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/81064> (dostęp: 5 VI 2020).

¹⁴² AIPN Wr, 059/1716, Wniosek do Szefa WUBP Wrocław zwolnienie ob. Lipińskiej Jadwigi z dniem 1 VI 1950 r., k. 82.

¹⁴³ Antonina Bajewicz (ur. 1913) pochodziła z okolic Równego z rodziny urzędniczej. Ukończyła Wyższą Szkołę Handlową w Warszawie. Przed wojną pracowała w administracji łódzkich zakładów włókienniczych. W listopadzie 1939 r. wyjechała z mężem do Lwowa. Tam pracowała jako księgowa. Po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej zmieniła dane personalne z Marii Rubinstajn z d. Kenigsberg na Antonina Bajewicz i przeniosła się w okolice Przemyśla, a potem do Nowego Sącza. Po śmierci męża w 1943 r. pracowała w Krakowie i Warszawie. 15 I 1945 r. wywieziona na roboty do Wiednia. W 1946 r. wyemigrowała do Palestyny. *Aparat bezpieczeństwa w Polsce...*, t. I, s. 68; <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/101796> (dostęp: 4 I 2021); AIPN Kr, 048/19, Akta personalne Antoniny Bajewicz.

¹⁴⁴ AIPN Kr, 048/19, Raport naczelnika Wydziału Personalnego WUBP w Krakowie, Kraków, 21 X 1946 r., k. 51.

¹⁴⁵ W związku z ujawnieniem tego faktu zwolniono ją dyscyplinarnie ze stanowiska z-cy naczelnika Wydziału Ogólnego WUBP w Rzeszowie, a sprawę decyzją ministra bezpieczeństwa publicznego przekazano do dalszego procedowania sądowi. Wojskowy Sąd Rejonowy w Warszawie wobec małej szkodliwości czynu umorzył postępowanie. AIPN Rz, 0048/2178, Pismo do Dyrektora Biura ds. Funkcjonariuszy MBP plk. Siedleckiego, Warszawa, 15 IX 1950 r., k. 26; *ibidem*, Wyciąg ze wspólnego protokołu posiedzenia niejawnego WSR w Warszawie, Warszawa, 12 I 1951 r., k. 30.

z 16 II 1949 r. Dodatkowo istotne znaczenie miał tu też fakt, że uznano ją za „element klasowo obcy i politycznie niepewny”¹⁴⁶.

Kilka razy odejścia z pracy wynikały z konfliktów natury personalnej. Inne były podyktowane przejściem do pracy w KC PZPR, MO czy Ministerstwie Spraw Wewnętrznych (MSW). W jednym przypadku o zwolnieniu zdecydowała bezpośrednio opinia komisji opiniodawczo-wnioskowej z 1948 r., która oceniała przydatność poszczególnych funkcjonariuszy do dalszej służby¹⁴⁷. Znaczenie odgrywały także kwestie ideologiczne.

Część pracujących w MBP kobiet należała do grona „ideologicznie obcych” pod względem pochodzenia społecznego, światopoglądu czy sympatii politycznych. Stanisława (Chruściel) Krzywicka¹⁴⁸, z wykształcenia buchalterka, przez siedem lat pracowała w WUBP w Kielcach, z czego przez niecałe trzy lata kierowała Wydziałem Finansowym. Z jej akt wynikało, że sympatyzowała z PSL, bracia zaś w czasie wojny należeli do AK, ponadto uchodziła za osobę bardzo religijną. Do PPR zapisała się w kwietniu 1947 r., dopiero wtedy awansowała na stanowisko naczelnika wydziału. Tolerowano ją ze względu na kwalifikacje zawodowe i brak osoby, która mogłaby ją zastąpić¹⁴⁹.

Niektóre kobiety traciły stanowiska kierownicze po 1954 r. i 1956 r. w związku z reorganizacją struktury ówczesnej policji politycznej¹⁵⁰. Funkcji z-cy naczelnika Wydziału Ogólno-Administracyjnego WUBP w Krakowie

¹⁴⁶ AIPN, 0854/692, Pismo naczelnika Wydziału ds. Funkcjonariuszy WUBP w Warszawie do szefa WUBP w Warszawie w sprawie Jadwigi Wajs i jej męża Jakuba Orfingera, Warszawa, 29 IV 1950 r., k. 80–82. Jadwiga Wajs pochodziła z rodziny drobnomieszczańskiej. Jej ojciec przed wojną w Łodzi prowadził przedsiębiorstwo handlowe, które zaopatrywało łódzki przemysł włókienniczy w surowce sprowadzane z zagranicy. Zatrudniał w nim 83 osoby. Jej mąż z kolei po wojnie pracował w fabryce cukierków i czekolady „Orient” w Warszawie, która należała do greckiego obywatela. Ich kontakty prywatne, m.in. z osobami mieszkającymi za granicą, budziły podejrzenia.

¹⁴⁷ Wspomniana komisja w WUBP w Kielcach negatywnie zaopiniowała do dalszej pracy Jadwigę Kostowicz (Dzienio) (z-ca naczelniczki Wydziału Finansowego): „Politycznie niepewna, dotychczas bezpartyjna, powiązana przez rodzinę z wrogim elementem. [...] Usunąć z aparatu bezpieczeństwa”. AIPN Ki, 023/464, Orzeczenie komisji opiniodawczo-wnioskowej stworzonej zgodnie z Zarządzeniem Ministra nr 53 z dnia 3 XI 1948 r., k. 72.

¹⁴⁸ Stanisława Chruściel z d. Krzywicka (ur. 1910) urodziła się w m. Daleszyce w pow. kieleckim. Ukończyła szkołę handlową w Kielcach. W WUBP w Kielcach pracowała od 12 II 1945 do 30 IX 1952. Zwolniła się na własną prośbę. Funkcje kierownicze pełniła między 1 V 1947 a 14 IV 1950 r.: z-ca naczelnika i p.o. naczelnika. W 1950 r. wyszła za mąż za byłego pracownika Wydziału Finansowego WUBP w Kielcach Stanisława Chruściela. *Aparat bezpieczeństwa w Polsce...*, t. I, s. 205; AIPN Ki, 103/1694, Akta osobowe Stanisławy (Chruściel) Krzywickiej.

¹⁴⁹ Między innymi w 1950 r. pisano: „Natychniastowe zwolnione w/w z Wydz. Fin. uważam za niewskazane z uwagi na brak wykwalifik[owanych] prac[owników] w tym Wydziale”. AIPN Ki, 103/1694, Wniosek szefa WUBP w Kielcach o przeniesienie chor. Stanisławy Krzywickiej na stanowisko st. cenzora Wydziału Finansowego WUBP w Kielcach, 13 XI 1950 r., k. 109.

¹⁵⁰ U. Gierasimiuk, op. cit., s. 218.

jesienią 1954 r. pozbawiono Alfredę Pękałę¹⁵¹, a kpt. Marię Brandys¹⁵² – stanowiska naczelnika Wydziału Administracyjno-Gospodarczego (1 VI 1955 – 28 XI 1956) WUdsBP w Krakowie w związku z jego likwidacją. Jak argumentowano, w zmienionej strukturze KW MO „obecnie nie ma możliwości ustawienia jej w pionie bezpieczeństwa i proponuje się jej całkowite zwolnienie”¹⁵³.

Przeniesienie funkcjonariuszy UB między poszczególnymi urzędami w Polsce było zjawiskiem powszechnym. W przypadku omawianej grupy kobiet rzadziej stosowano tego typu praktyki. Zdecydowanie częściej inicjatywa zmiany miejsca zatrudnienia wychodziła ze strony samych funkcjonariuszek i wynikała z sytuacji rodzinnej. Kilka razy miejsce pracy zmieniała Leonarda Opalko¹⁵⁴. Między 1944 a 1953 r. pracowała w pięciu urzędach. Zaczynała w RBP w Lublinie w sierpniu 1944 r., a potem w WUBP we Wrocławiu

¹⁵¹ Alfreda Pękała (ur. 1925) urodziła się w m. Podlesice w pow. miechowskim. W czasie okupacji ukończyła dwie klasy szkoły handlowej. Następnie pracowała w Fabryce Wyrobów Gumowych w Wolbromiu i gospodarstwie rodzinnym. Do WUBP skierowana przez KW PPR w Krakowie. W WUBP/WUdsBP w Krakowie zatrudniona od 21 IV 1945 do 31 III 1955. Zaczynała jako pracownik kartoteki, a następnie sekretarka i maszynistka. 1 VII 1955 r. mianowana z-cą naczelnika Wydziału Ogólno-Administracyjnego. Od 1 IV 1955 r. służyła w MO. AIPN, 01737/56, Wniosek Departamentu Kadr MBO o przeniesienie do dyspozycji Szefa WUBP chor. Alfredy Pękały, kierownika Sekcji Administracji i jednocześnie z-cy naczelnika Wydziału Ogólno-Administracyjnego WUBP w Krakowie, 30 X 1954 r., k. 119. *Ludzie bezpieki województwa krakowskiego...*, s. 420; <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/95259> (dostęp: 7 VIII 2019).

¹⁵² Maria Brandys z d. Stachowska (ur. 1923) urodziła się w Winnikach pod Lwowem w rodzinie kolejarskiej. Naukę w jednym z lwowskich gimnazjów przerwała w 1938 r. W czasie okupacji sowieckiej pracowała jako telefonistka w Dyrekcji Kolejowej we Lwowie, potem jako buchalterka na Dworcu Głównym. Od 1942 r. jako kasjerka. Wstąpiła do Związku Walki Młodych w Rzeszowie, który skierował ją do pracy w WUBP w Rzeszowie. W aparacie bezpieczeństwa zatrudniona od 19 XII 1944 do 31 III 1957. Członek PPR/PZPR. Zaczynała jako cenzor w Wojewódzkim Oddziale Cenzury Wojennej WUBP w Rzeszowie, a od 21 I 1945 r. na takim samym stanowisku w Krakowie. Ukończyła sześciotygodniowy kurs cenzorski w Łodzi. Zanim 1 VIII 1953 r. objęła stanowisko naczelnika Wydziału Ogólno-Administracyjnego WUBP w Krakowie, kierowała Sekcją I Wydziału „B” (5 XII 1946 – 31 I 1948), Sekcją II (1 II 1948 – 14 VII 1952) i III Wydziału II (15 VII 1952 – 31 VII 1953) w tym urzędzie. Wyszła za mąż za byłego funkcjonariusza WUBP w Krakowie. *Ludzie bezpieki województwa krakowskiego...*, s. 57, 58, 146–147; AIPN Kr, 058/245, Akta osobowe Marii Brandys.

¹⁵³ AIPN Kr, 058/245, Wniosek o zwolnienie Marii Brandys, Kraków, 19 III 1957 r., k. 103.

¹⁵⁴ Leonarda Opalko (ur. 1908) przyszła na świat we wsi Kropiwnik Stary w woj. lwowskim. Ukończyła szkołę powszechną. Pracowała jako krawcowa. Należała do KPZU. W 1943 r. przyjechała do Lublina. W aparacie bezpieczeństwa pracowała od 28 VIII 1944 do 31 III 1953. Zaczynała pracę jako sekretarka Romana Romkowskiego, kierownika Kontrwywiadu RBP. Następnie pracowała w Wydziale Personalnym WUBP we Wrocławiu i Szczecinie, a potem Wydziale Ogólnym WUBP w Katowicach. Od 10 X 1951 r. zatrudniona w KG MO w Warszawie. Zwolniona na własną prośbę. Później pracowała w Ministerstwie Przemysłu Materiałów Budowlanych. AAN, KC PZPR, CK, 2808, Akta osobowe Leonardy Opalko; AIPN, 706/833, Akta osobowe Leonardy Opalko.

(p.o. kierownika Wydziału Personalnego), Szczecinie (z-ca naczelnika Wydziału Personalnego), Katowicach (z-ca naczelnika/naczelnik Wydziału Ogólnego) i KW MO w Warszawie. Jako wdowa była dużo bardziej mobilna niż funkcjonariuszki obciążone rodziną. Danuta Miedzigórska w ciągu roku pracy w aparacie bezpieczeństwa także piastowała stanowiska w kilku urzędach¹⁵⁵. Do RBP trafiła z I Armii WP, gdzie w 2 Dywizji Piechoty służyła jako oficer polityczno-wychowawczy. W krótkim czasie kierowała Wydziałami Personalnymi w trzech urzędach WUBP: w Łodzi (1 IV – 11 V 1945), Katowicach (12 V – 8 VIII 1945) i Lublinie (9 VIII – 31 VIII 1945)¹⁵⁶. Niektóre jednak funkcjonariuszki, np. Alicja Woźnica (z-ca naczelnika Wydziału Personalnego WUBP Katowice), nie zgadzały się na pracę w innych urzędach ze względów osobistych¹⁵⁷.

Kobiety zatrudnione w UB, tak jak i w innych obszarach, doceniano przy okazji Dnia Kobiet. Początkowo sprowadzało się to do ograniczania czasu pracy dla pań do godz. 15.00 w 1948 r.¹⁵⁸ Natomiast począwszy od 1949 r., gdy święto stało się narzędziem mobilizacji kobiet¹⁵⁹, minister w formie rozkazu składał życzenia wraz z przyznaniem premii wyróżniającym się funkcjonariuszkom¹⁶⁰. Stwierdzenie, czy istniały dysproporcje w wynagrodzeniu ze względu na płeć, wymagałoby oddzielnych badań. Utrudnia je fakt, że dla tego okresu do rzadkości należą zachowane listy płac. Należałoby założyć, że dysproporcje występowały zważywszy na realia epoki¹⁶¹. Przy czym w środowisku robotniczym wynikały one z niższych kwalifikacji kobiet.

¹⁵⁵ Danuta Miedzigórska (ur. 1912) urodziła się w Radomiu w rodzinie drobnomieszczańskiej. Podawała się za samouka. Pracowała jako krawcowa, a od połowy lat trzydziestych jako wychowawczyni w przedszkolu prowadzonym metodą freblowską. W czasie okupacji przebywała w ZSRR. Zatrudniona w aparacie bezpieczeństwa od 28 X 1944 do 15 X 1945. Pierwsze jej stanowisko to funkcja kierownika Oddziału Personalnego Wydziału Cenzury Wojennej RBP (28 X 1944 – 19 I 1945). Następnie w styczniu 1945 r. wraz z grupą operacyjną wysłano ją do Łodzi, gdzie w kwietniu objęła stanowisko kierownicze. Tuż przed zwolnieniem się z pracy była starszym referentem Sekcji I Wydziału I (kontrwywiad) WUBP w Łodzi. Odeszła na własną prośbę. *Struktury i kadra kierownicza...*, s. 300; AIPN Łd, 099/201, Akta osobowe Danuty Miedzigórskiej.

¹⁵⁶ Zob. <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/40952> (dostęp: 23 IV 2020).

¹⁵⁷ Pisała ona jednoznacznie: „na przeniesienie na inne województwo nie wyrażam zgody, ponieważ jestem mężatką”. AIPN Ka, 0213/83, Pismo Alicji Woźnica do Dyrektora Departamentu Kadr MBP w Warszawie z prośbą o zwolnienie, Warszawa, 5 IX 1951 r., k. 88.

¹⁵⁸ AIPN, 01225/64, Pismo Dyrektora Gabinetu Ministra do Dyrektorów Departamentów, Szefów Służb, Naczelników Samodzielnych Jednostek MBP, Warszawa, 4 III 1948 r., k. 7.

¹⁵⁹ N. Jarska, *Obchody Dnia Kobiet w Polsce Ludowej 1945–1989*, „Dzieje Najnowsze” 2014, nr 4, s. 17.

¹⁶⁰ AIPN, 01225/80, Rozkaz nr 11 Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego z okazji Święta Kobiet, k. 39; ibidem, 01225/88, Zarządzenie Nr 17/49 Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego z dn. 28-02-1949 r. z okazji zbliżającego się Święta Kobiet, Warszawa, 28 II 1949 r., k. 73.

¹⁶¹ N. Jarska, *Kobiety z marmuru...*, s. 70–71.

Natomiast w aparacie bezpieczeństwa przykład analizowanych biografii wskazuje, że jak na ówczesne warunki kobiety te były lepiej wykształcone niż mężczyźni i zatrudniano je w pionach administracyjnych, technicznych albo gospodarczych ze względu na posiadane kompetencje. Jadwiga Wajs¹⁶², która w 1938 r. ukończyła Wyższą Szkołę Handlu Światowego w Wiedniu¹⁶³, od sierpnia do grudnia 1946 r. pracowała jako referentka Sekcji IV Wydziału VIII (Cenzura) WUBP w Warszawie¹⁶⁴. Bardzo dobrze знаła niemiecki i rosyjski, władała też francuskim i angielskim, dlatego niejednokrotnie zajmowała się tłumaczeniem dokumentów nie tylko w ramach swojej komórki. W kwietniu 1948 r. zwróciła się do wiceministra bezpieczeństwa publicznego gen. Mietkowskiego o przyznanie jej „uposażenia przysługującego pracownikom z wyższym wykształceniem oraz kart zaopatrzenia II kategorii”¹⁶⁵. Jej przełożony zanotował: „Ob. Wajs istotnie posiada wyższe wykształcenie, na podstawie którego przysługuje jej większe uposażenie i przydział kart II-jej kategorii”¹⁶⁶. Jeszcze w tym samym miesiącu awansowano ją na stanowisko z-cy naczelnika Wydziału Finansowego WUBP w Warszawie (15 IV 1948 – 31 III 1950), m.in. dlatego, że zaproponowano jej pracę w innym ministerstwie na stanowisku kierowniczym i oferowano wyższe wynagrodzenie.

W przekształconej w 1956 r. SB wysokie funkcje kierownicze pełniła tylko część funkcjonariuszek, najczęściej w tzw. pionach pomocniczych. Do takich należała m.in. Sonia Rogowska, która w KW MO w Białymstoku kierowała Wydziałem Ewidencji Operacyjnej. Tą samą komórką, tylko że w KM MO w Łodzi (28 XI 1956 – 31 VIII 1961), kierowała Helena Pryma¹⁶⁷, a następnie

¹⁶² Jadwiga Wajs (ur. 1915) pochodziła z Łodzi. Zanim wyjechała na studia do Wiednia, uczyła na Wydziale Handlowy Wolnej Wszechnicy w Łodzi. Tam należała do lewicy akademickiej. Okupację spędziła w ZSRR, najpierw we Lwowie, a później w Kazachstanie, gdzie pracowała w sochozie. Od 1945 r. była sekretarzem zarządu obwodowego ZPP w miejscowości Kzył-Orda. W 1946 r. w ramach repatriacji wróciła do Polski. W WUBP w Warszawie zatrudniona od 10 VIII 1945 do 31 III 1951. Po zwolnieniu jej z aparatu bezpieczeństwa znalazła zatrudnienie w Ministerstwie Finansów. AIPN, 0854/692, Akta osobowe Jadwigi Wajs.

¹⁶³ Wirtschafsuniversität Wien, Universitätsarchiv, Studierendekarteikarte Wajs, Jadwiga; AIPN, 0854/692, Dyplom ukończenia Wyższej Szkoły Handlu Światowego w Wiedniu (tłumaczenie z j. niemieckiego), Wiedeń, 28 VI 1938 r., k. 51–52.

¹⁶⁴ Następnie od grudnia 1946 do 9 I 1948 r. pracowała jako starsza referentka Sekcji III Wydziału „B” WUBP w Warszawie, który powstał w miejsce zlikwidowanego Wydziału VIII. Z kolei od 10 I do 14 IV 1948 r. – jako starsza referentka Sekcji III Wydziału II WUBP w Warszawie.

¹⁶⁵ AIPN, 0854/692, Podanie Jadwigi Wajs, st. referent Wydział II WUBP w Warszawie, do Wiceministra BP gen. M. Mietkowskiego, Warszawa, 14 IV 1948 r., k. 64.

¹⁶⁶ Ibidem.

¹⁶⁷ Helena Pryma z d. Wosińska (ur. 1923) przyszła na świat w Łodzi w rodzinie robotniczej. Poza szkołą powszechną ukończyła kurs handlowy i pisania na maszynie. W latach 1936–1939 należała do Związku Harcerstwa Polskiego. Od 1942 r. pracowała jako krawcowa. W aparacie bezpieczeństwa zatrudniona od 16 III 1945 do 31 X 1967. – w WUBP/

Wydziałem „C”. Elżbieta Motyl, wicedyrektorka Departamentu X (archiwum, ewidencja operacyjna) KdsBP od 1956 do 1965 r. w MSW piastowała stanowisko z-cy dyrektora Biura Ewidencji Operacyjnej/Biura „C”¹⁶⁸; Wanda Trzęsimech¹⁶⁹ (m.in. naczelniczka Wydziału X WUdsBP 1 IV 1955 – 31 VIII 1956) po 1956 r. kierowała Wydziałem „W” i Wydziałem Paszportów KW MO w Katowicach. Przez 13 lat w charakterze z-cy naczelnika Wydziału „W” KW MO w Krakowie pracowała Zofia Głanowska¹⁷⁰. Krystyna Glińska¹⁷¹, która

WUdsBP/KM MO w Łodzi. W 1946 r. wstąpiła do PPR. Zaczynała pracę jako cenzorka Wojewódzkiego Wydziału Cenzury Wojennej, później w Wydziale „B” i Wydziale II WUBP w Łodzi. 1 V 1952 r. mianowana na kierownika Sekcji III Wydziału II, a 20 VII 1953 r. została z-cą naczelnika Wydziału II WUBP w Łodzi. Na naczelniczkę Wydziału II WUdsBP wyznaczona 1 XI 1954 r., a od 1 IV 1956 r. w nowej strukturze WUdsBP naczelniczką Wydziału X. Zob. <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/55417> (dostęp: 26 V 2020). Natomiast od 1961 do 1967 r. była naczelniczką Wydziału „C” KW MO w Łodzi.

¹⁶⁸ *Aparat bezpieczeństwa w Polsce...*, t. I, s. 94; ibidem, t. II: *1956–1975*, red. P. Piotrowski, Warszawa 2006, s. 39.

¹⁶⁹ Wanda Trzęsimech (ur. 1924) pochodziła z Sosnowca z rodziny robotniczej. W 1942 r. przebywała na robotach przymusowych w III Rzeszy. Następnie zatrudniona w fabryce w Sosnowcu. W momencie rozpoczęcia pracy w WUBP w Katowicach miała ukończone dwie klasy gimnazjum i kilkumiesięczne doświadczenie w pracy biurowej. W 1948 r. skończyła szkołę średnią, a w 1967 r. zaocznie studia na Wydziale Prawa UJ. W aparacie bezpieczeństwa zatrudniona od 9 II 1945 do 31 III 1973 – w WUBP/WUdsBP i KW MO Katowicach; 1 IX 1985 – 31 VII 1990 w Wojewódzkim Urzędzie Spraw Wewnętrznych w Katowicach. Zaczynała jako maszynistka i sekretarka Wydziału Personalnego. Funkcję naczelniczki Wydziału Ogólnego objęła 15 II 1953 r., a od 15 X 1954 r. – Wydziału Ogólno-Administracyjnego. 15 II 1960 – 14 IV 1966 – z-ca naczelnika Wydziału „W”; 15 IV 1966 – 31 III 1973 – z-ca naczelnika Wydziału Paszportów KW MO. Zob. <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/38626> (dostęp: 28 IV 2020); *Aparat bezpieczeństwa w Polsce...*, t. II, s. 68, 69; *Kadra bezpieki 1945–1990...*, s. 490–491; AIPN Ka, 0260/674, Akta osobowe Wandy Trzęsimech.

¹⁷⁰ Zofia Głanowska z d. Byrska (ur. 1918) urodziła się w m. Gorzeń Górny k. Wadowic. Ukończyła trzy klasy gimnazjum. Wcześniej pracowała jako masażystka i pielęgniarka. W aparacie bezpieczeństwa zatrudniona od 16 IV 1946 do 30 IX 1970 – w WUBP/WUdsBP/KW MO w Krakowie. Zaczynała jako cenzorka Wydziału VIII, a po kilku miesiącach została młodszą referentką w Sekcji III Wydziału „B”. Następnie przez kilka lat była zatrudniona w różnych sekcjach Wydziału II WUBP w Krakowie. Funkcję z-cy naczelnika Wydziału „W” WUdsBP w Krakowie objęła 1 II 1956 r. Od 1 I 1957 do 30 IX 1970 – z-ca naczelnika Wydziału „W” KW MO w Krakowie. Zob. <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/104952> (dostęp: 24 VII 2019); AIPN Kr 058/522, Akta osobowe Zofii Głanowskiej.

¹⁷¹ Krystyna Glińska z d. Marzec (ur. 1925) pochodziła z Piotrkowa Trybunalskiego. Ojciec pracował jako urzędnik na kolei, a matka jako nauczycielka. Maturę zdała w 1943 r. na tajnych kompletach. Wtedy też zaczęła pracować w prywatnej firmie budowlanej na terenie Warszawy. W 1945 r. rozpoczęła studia na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej, które przerwała w 1947 r. w związku ze skierowaniem męża, oficera WP, do Bydgoszczy. W 1946 r. wstąpiła do PPR. W aparacie bezpieczeństwa zatrudniona od 12 IV 1948 do 31 VII 1961; 1 IX 1972 – 31 I 1975 w WUBP w Bydgoszczy, Warszawie, UBP na m.st. Warszawę i KW MO na m.st. Warszawę. W WUBP w Bydgoszczy zatrudniona w Wydziale Szkolenia, natomiast od 1 II 1949 r. w WUBP w Warszawie w Sekcji II, a potem III Wydziału II. Od 1 XI 1953 r. zatrudniona w UBP na m.st. Warszawę jako

1 III 1956 r. została z-cą naczelnika Wydziału „W” UdsBP na m.st. Warszawę, także w KS MO Warszawa kierowała tym wydziałem, najpierw jako z-ca naczelnika, a potem naczelniczka tej komórki (1 X 1960 – 31 VII 1961). Inne z kolei funkcjonariuszki po 1956 r. zajmowały niższe stanowiska kierownicze. Perła Goldys (Ismach), naczelniczka Sekretariatu/Wydziału Ogólnego WUBP/WUdsBP w Białymstoku, w KW MO przez kilka lat kierowała jedną z sekcji Wydziału Ewidencji Operacyjnej¹⁷², podobnie jak Helena Rubicka¹⁷³. Eugenia Wróblewska¹⁷⁴, która przez wiele lat stała na czele Wydziału Personalnego w WUBP w Kielcach, Rzeszowie i Lublinie, po 1956 r. nie pełniła już funkcji kierowniczych. Dopiero trzy lata przed odejściem na emeryturę powierzono jej kierowanie jedną z sekcji Wydziału „C” (archiwum) KW MO w Rzeszowie¹⁷⁵. Wcześniej zaś zatrudniono ją w Inspektoracie Kierownictwa Jednostek Bezpieczeństwa, którego pracownicy zajmowali się kontrolą jednostek komendy, a ponadto „był także swoistą przechowalnią starszych stażem funkcjonariuszy przy wyznaczeniu ich na nowe stanowiska lub wysłaniem na emeryturę”¹⁷⁶.

starsza referentka Sekcji III Wydziału II, którą to od 1 V 1953 r. kierowała. W 1954 r. wyszła powtórnie za mąż za oficera wywiadu MBP. AIPN, 01753/103, Akta osobowe Krystyny Glińskiej.

¹⁷² Zob. <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/66082> (dostęp: 22 IV 2020).

¹⁷³ Helena Rubicka (ur. 1909) pochodziła z Rzeszowa. Ukończyła siedem klas szkoły powszechnej. Od 1930 r. w KZMP we Lwowie i Rzeszowie, w latach 1932–1938 członkini KPP, MOPR. W czasie wojny przebywała w ZSRR, należała do ZPP. Do Polski wróciła w 1946 r. Wówczas podjęła pracę w Wydziale Personalnym KW PPR w Olsztynie. W aparacie bezpieczeństwa zatrudniona od 10 II 1948 do 31 III 1963. Od 1 X 1950 do 1 IV 1951 pełniła funkcję z-cy naczelnika Wydziału Ogólnego WUBP w Olsztynie. Następnie do końca 1956 r. kierowała sekcjami poszczególnych wydziałów, natomiast po reorganizacji i utworzeniu SB w ramach KW MO w Bydgoszczy dalej pełniła niższe funkcje kierownicze w Wydziale Ewidencji Operacyjnej/Wydziale „C”. *Aparat bezpieczeństwa w Polsce...*, t. I, s. 319. Omyłkowo natomiast w t. I opracowania o kadrze kierowniczej widnieje jako naczelniczka Wydziału III WUBP w Olsztynie. AIPN By, 0122/2894, Przebieg służby Heleny Rubickiej, k. 55, 57.

¹⁷⁴ Eugenia Wróblewska (ur. 1908) urodziła się w m. Ostrożanka k. Ilży. Pochodziła z rodziny robotniczej. Poza szkołą powszechną ukończyła korespondencyjnie kursy dokształcające. W czasie okupacji pracowała jako ekspedientka w sklepie. W latach 1937–1939 należała do Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego, podawała, że pracowała w Związku Zawodowym Metalowców. Jej brat był członkiem KPP. Od wiosny 1944 r. w PPR jako członek KM i KP PPR w Starachowicach. W aparacie bezpieczeństwa zatrudniona od 12 III 1945 do 30 IX 1963. Zaczynała pracę w PUBP w Starachowicach jako buchalterka, sekretarka, a w końcu referent personalny. 30 X 1946 r. mianowano ją na p.o. z-cy naczelnika Wydziału Personalnego WUBP w Kielcach. Od 1 VI 1947 r. z-ca naczelnika Wydziału Personalnego z równoczesnym p.o. naczelnika WUBP w Lublinie. Od 1 III 1949 r. naczelniczka tego wydziału. Naczelniczka Wydziału Personalnego WUBP w Rzeszowie (20 IX 1950 – 14 IV 1953). Dosłużyła się stopnia majora. Zob. <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/30057> (dostęp: 4 I 2021); AIPN Rz, 0056/3840, Akta osobowe Eugenii Wróblewskiej.

¹⁷⁵ Zob. <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/30057> (dostęp: 29 IV 2020); P. Makaroyj-Lisek, op. cit., s. 181.

¹⁷⁶ *Aparat bezpieczeństwa w Polsce...*, t. II, s. 22.

Maria Rodzko¹⁷⁷ pracowała w resorcie od 4 II 1945 do 15 VI 1985 r. Choć była szyfrantką, to stanowisko kierownicze objęła w administracji (z-ca naczelnika Wydziału Ogólno-Administracyjnym WUBP w Poznaniu 1 X 1953 – 1 II 1955), a od połowy lat sześćdziesiątych zajmowała niższe funkcje kierownicze w Biurze „A” MSW¹⁷⁸.

Podsumowanie

Kobiety w aparacie bezpieczeństwa w latach 1944–1956 stanowiły niewielki odsetek pracowników i tylko nieliczne osiągnęły wysokie funkcje kierownicze. W porównaniu z okresem międzywojennym, w którym droga do stanowisk kierowniczych w administracji centralnej oraz terenowej do funkcji naczelnika wydziału pozostawała dla nich zamknięta¹⁷⁹, powojenna rzeczywistość to zmieniła. Otworzyły się przed nimi nowe perspektywy, a aparat bezpieczeństwa umożliwił im awans zawodowy, choć w ograniczonym zakresie. Kobiety pełniące funkcje kierownicze tworzyły grupę specjalistów. Wyróżniała je przede wszystkim pochodzenie społeczne i wykształcenie. Przedstawicielki żeńskiej części aparatu wywodziły się przeważnie z warstwy drobnomieszczańskiej i posiadały wykształcenie często w zakresie szkoły średniej bądź specjalistyczne przygotowanie (kursy, szkoły handlowe), niejednokrotnie połączone z praktycznymi umiejętnościami z zakresu finansów czy pracy biurowej. Nieliczne ukończyły przed wojną studia wyższe lub takowe rozpoczęły. Często zaczynały pracę w aparacie bezpieczeństwa jako sekretarki, maszynistki lub cenzorki. Tylko niektórym od początku proponowano stanowiska kierownicze. Choć nie spełniały kryteriów odnośnie do pochodzenia społecznego, odpowiedniej przeszłości politycznej, to jednak tolerowano je ze względu na braki w personelu, którym można by je zastąpić. Dla dużej grupy

¹⁷⁷ Maria Rodzko z d. Tęsna (ur. 1922) pochodziła z Lubelszczyzny. Ukończyła siedem klas szkoły powszechnej. Od 1938 r. należała do organizacji „Siew”. W lutym 1945 r. została skierowana na kurs specjalny do Centrum Wyszczolenia MBP w Łodzi. Do PPR wstąpiła we wrześniu 1945 r. W 1948 r. wyszła za mąż za funkcjonariusza MBP. Do września 1950 r. pracowała w MBP jako szyfrantka w Sekcji II Wydziału IV Departamentu II MBP. Po przeniesieniu jej do Poznania 1 X 1950 r., w związku ze skierowaniem jej męża do tego urzędu, została zatrudniona w Samodzielnej Sekcji Szyfrów Wydziału II WUBP, którym od 1 II 1951 do 30 XII 1952 kierowała. Potem przez kilka miesięcy pracowała w Referacie Miejskim Wydziału V WUBP, aż 1 X 1953 r. powierzono jej funkcję z-cy naczelnika Wydziału Ogólno-Administracyjnego. 1 I 1955 wróciła do pracy w KdsBP jako szyfrantka w Biurze „A”, następnie w Biurze „A” MSW. Maturę zdała w 1958 r., a w 1961 r. ukończyła Szkołę Główną Służby Zagranicznej w Warszawie (historia stosunków międzynarodowych). W latach 1965–1968 kierowniczką Sekcji II Wydziału IV Biura „A”, 1968–1975 – kierowniczką Samodzielnej Sekcji „S” Biura „A”. Następnie 1 III 1975 r. została naczelniczką Wydziału IV Biura „A” MSW. AIPN, 0242/792, Akta osobowe Marii Rodzko.

¹⁷⁸ Ibidem, Przebieg służby Marii Rodzko, k. nlb.

¹⁷⁹ J. Żarnowski, *Praca zawodowa kobiet w Polsce międzywojennej*, w: *Kobieta i praca...*, s. 131.

kobiet praca w aparacie bezpieczeństwa okazała się krótkookresowym etapem w karierze zawodowej. Do końca 1956 r. większość z nich odeszła na własne życzenie, głównie z powodów rodzinnych, niektóre zwolniono ze względów ideologicznych, w czasie tzw. oczyszczenia aparatu z osób przypadkowych i „niepewnych politycznie”. Podczas gdy mężczyźni byli obecni w aparacie bezpieczeństwa we wszystkich komórkach, kobietom wyznaczono stereotypowe role pomocnicze i kierowano do pracy w administracji, działach gospodarczych lub technicznych¹⁸⁰. W wyjątkowych sytuacjach zarządzały one wydziałami operacyjnymi. Nie powiodły się próby zwiększania ich udziału w pracy operacyjnej. Po części z powodu oporu samych zainteresowanych, częściowo zaś uprzedzeń męskiej części resortu. Zapewne dużo trudniej było funkcjonować kobietom w typowo męskim środowisku. Być może celowo kierowano je do wybranych wydziałów, tworząc kobiece enklawy w aparacie bezpieczeństwa.

Streszczenie

Artykuł prezentuje zagadnienie pracy kobiet w strukturach aparatu bezpieczeństwa w latach 1944–1956. W jego pierwszej części zaprezentowano dane statystyczne z lat czterdziestych i początku pięćdziesiątych, w oparciu o które można przedstawić procentowy udział kobiet wśród funkcjonariuszy i specyfikę ministerstwa, a także wojewódzkich i powiatowych jednostek. W drugiej części na wybranych przykładach funkcjonariuszek, którzy sprawowały stanowiska kierownicze, wskazano na czynniki, które decydowały o ich awansie w instytucji totalnej, jaką była bezpieka. Przeanalizowano takie kategorie, jak wiek, stan cywilny, pochodzenie społeczne, wykształcenie, działalność polityczna, a także powody rezygnacji z pracy i przyczyny zwolnień.

Women and Their Careers in the Security Apparatus in 1944–1956 on the Example of Managerial Positions

The article presents the problem of women working in the structures of the security apparatus in 1944–1956. Its first part gives the statistical data from the 1940s and the early 1950s, which made it possible to establish the percentage of female officers and the specificity of the Ministry of Public Security, as well as its provincial and district units. In the second part, based on selected examples of female officers who held managerial positions, factors that determined their promotion in a total institution such as the security service were indicated. Categories such as age, marital status, social origin, education, political activity, as well as reasons for resignation and dismissal are analysed.

Bibliografia

- Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. I: 1944–1956, red. K. Szwagrzyk, Warszawa 2005.
Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza, t. II: 1956–1975, red. P. Piotrowski, Warszawa 2006.

¹⁸⁰ R. Klementowski, *Słaba płeć w siłowym resorcie...*, s. 105–106.

- Bagieński W., *Funkcjonariuszki wywiadu cywilnego Polski Ludowej*, w: *Aparat bezpieczeństwa w perspektywie antropologii organizacji i antropologii władzy*, red. R. Klementowski, K. Mikołajczak, J. Syrnyk, Wrocław–Warszawa 2020, s. 96–143.
- Bagieński W., *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961*, t. I, Warszawa 2017.
- Bertram Ł., *Wyrastanie z pałacu. Analiza narracji autobiograficznej Marii Kamińskiej (1897–1983)*, w: *To idzie młodość. Młodzież w ideologii i praktyce komunizmu*, red. D. Magier, Lublin 2016, s. 171–192.
- Bukalska P., *Krwawa Luna*, Warszawa 2016.
- Czerwiński D., *Pierwsi sekretarze komitetu partyjnego Polskiej Partii Robotniczej/Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej przy WUBP/WudsBP w Gdańsku w latach 1945–1956*, „Komunizm. System – ludzie – dokumentacja” 2013, nr 2, s. 27–64.
- Czerwiński D., *Pierwsza dekada. Aparat bezpieczeństwa w województwie gdańskim w latach 1945–1956*, Gdańsk 2016.
- Czubarą K., *Bezpieka. Urząd Bezpieczeństwa na Zamojszczyźnie 1944–1947*, Zamość 2013.
- Dudek J., *Obraz codzienności we wspomnieniach funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa*, w: *Życie codzienne w PRL*, red. M. Choma-Jusińska, M. Kruszyński, T. Osiński, Lublin–Warszawa 2019, s. 299–317.
- Forecki P., *Fantazmat Julii Brystiger*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2017, nr 1, s. 47–69.
- Gierasimiuk U., *Kobiety – funkcjonariusze Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Białymstoku w pierwszych latach działalności (zarys problematyki)*, „Przegląd Archiwalny IPN” 2014, t. VII, s. 203–221.
- Hryszkiewicz D., Kubiak J., *Kobiety w policji. Teoria i praktyka*, Szczytno 2016.
- Jarosz D., *Kobiety a praca zawodowa w Polsce w latach 1944–1956 (główne problemy w świetle nowych badań źródłowych)*, w: *Kobieta i praca. Wiek XIX i XX*, t. VI, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 2000, s. 217–241.
- Jarska N., *Kobiety w elitach centralnych i lokalnych PPR i PZPR w latach 1944–1956*, w: *Elity komunistyczne w Polsce*, red. M. Szumilo, M. Żukowski, Warszawa 2015, s. 600–619.
- Jarska N., *Kobiety z marmuru. Robotnice w Polsce w latach 1945–1960*, Warszawa 2015.
- Jarska N., *Obchody Dnia Kobiet w Polsce Ludowej 1945–1989*, „Dzieje Najnowsze” 2014, nr 4, s. 15–28.
- Jarska N., Perkowski P., *Droga do władzy? Kobiety w PZPR 1948–1989*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2016, nr 27, s. 231–246.
- Joniec G., *Ludzie kraśnickiej bezpieki. Portret zbiorowy*, w: *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Kraśniku w latach 1944–1956*, red. J. Romanek, Lublin 2011, s. 27–34.
- Kaczmarek K., *Zygmunt Braude (1903–1976)*, w: *W służbie dla prawdy. Prace historyczne dedykowane Zbigniewowi Nawrockiemu (1959–2017)*, red. T. Balbus, J. Bednarek, Warszawa 2019, s. 391–398.
- Kadra bezpieki 1945–1990. Obsada stanowisk kierowniczych aparatu bezpieczeństwa w województwach śląskim/katowickim, bielskim i częstochowskim*, red. W. Dubiański, A. Dziuba, A. Dziurok, Katowice 2009.
- Klementowski R., *Kadra kierownicza tzw. pionu III MBP*, w: *Pion walki z podziemiem niepodległościowym RBP/MBP 1944–1954*, red. T. Ruzikowski, Warszawa 2016, s. 61–75.
- Klementowski R., *Słaba pleć w siłowym resorcie – perspektywy badawcze w świetle wybranych przypadków*, w: *Kobiety „na zakręcie” 1933–1989*, red. E. Chabros, A. Klarman, Wrocław 2014, s. 97–110.
- Klementowski R., *Urząd Bezpieczeństwa w Lubinie (1945–1956)*, Lublin–Wrocław 2007.
- Kurpierz T., *Stanisława Kowalska z d. Michalik (1919–1998), naczelnik Wydziału Śledczego WUBP w Katowicach, prokurator Prokuratury Wojewódzkiej w Olsztynie, adwokat*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2005, nr 2, s. 439–443.

- Łukasiewicz S., *Partia, ideologia i wywiad polityczny. Studium funkcjonowania organizacji partyjnej w wywiadzie Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2014, nr 1, s. 217–246.
- Makaroyj-Lisek P., *Kobiety w służbie bezpieki na Lubelszczyźnie w latach 1944–1956*, „Teki Komisji Historycznej OL PAN” 2016, nr 13, s. 174–195.
- Mazur M., *O człowieku tendencyjnym. Obraz nowego człowieka w propagandzie komunistycznej w okresie Polski Ludowej i PRL 1944–1956*, Lublin 2009.
- Monasterska T., *Kamińska Maria*, w: *Słownik biograficzny działaczy ruchu robotniczego*, t. III, red. F. Tych, Warszawa 1992, s. 73–75.
- Paczkowski A., *Trzy twarze Józefa Światły. Przyczynek do historii komunizmu w Polsce*, Warszawa 2009.
- Paczkowski A., *Żydzi w UB – próba weryfikacji stereotypu*, w: *Komunizm. Ideologia, system, ludzie*, red. T. Szarota, Warszawa 2001, s. 192–204.
- Piłat L., *Struktura organizacyjna i działalność Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Lublinie 1944–1945*, „Studia Rzeszowskie” 1999, t. VI, s. 77–92.
- Rokicki K., *Aparatu obraz własny. Analiza wykresów porównawczych dotyczących kadry aparatu bezpieczeństwa publicznego w latach 1944–1955*, w: „Zwyczajny” resort. *Studia o aparacie bezpieczeństwa 1944–1956*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2005, s. 13–32.
- Smosarski L., *Brystygiery (Bristigier, Brüstigier) Julia*, w: *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, red. F. Tych, t. I, Warszawa 1978, s. 327–328.
- Stępień P., *Julia Brystygieryowa wobec tworzenia komunistycznych organizacji polskich w ZSRR (Polski Komitet Narodowy i Centralne Biuro Komunistów Polskich)*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica” 2003, nr 91, s. 31–49.
- Stopyra A., *Figurantka „Roxana”. Inwigilacja Julii Brystygiery przez Służbę Bezpieczeństwa (1962–1974)*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2009, t. II, s. 389–404.
- Syrnyk J., *Urząd Bezpieczeństwa w Wołowie (1945–1956)*, Wrocław 2010.
- Sztama P., *Julia Brystygiery*, w: *Leksykon bezpieki. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa 1944–1956*, t. I, red. W. Bagiński, M. Dźwigał, Warszawa 2020, s. 229–252.
- Szumilo M., *Kobiety jako „szare eminencje” w komunistycznej elicie władzy w Polsce*, „Res Historica” 2018, nr 45, s. 287–309.
- Zabłocki A., *Urząd Bezpieczeństwa w Suwałkach (1944–1956)*, Warszawa 2016.
- Zieliński A., *Teresa Braude*, w: *Leksykon bezpieki. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa 1944–1956*, t. I, red. W. Bagiński, M. Dźwigał, Warszawa 2020, s. 191–195.
- Żarnowski J., *Praca zawodowa kobiet w Polsce międzywojennej*, w: *Kobieta i praca. Wiek XIX i XX*, t. VI, red. A. Żarnowska, A. Szwarz, Warszawa 2000, s. 119–140.
- Żarnowski J., *Spółczesność Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, Warszawa 1973.
- Żaryn J., *Córka marnotrawna, czyli Luna w Laskach*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2005, nr 11, s. 43–50.

Justyna Dudek – dr nauk humanistycznych, absolwentka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, pracuje w Oddziałowym Biurze Badań Historycznych Instytutu Pamięci Narodowej w Lublinie. Zajmuje się m.in. historią komunistycznego aparatu represji w latach 1944–1956. E-mail: justyna.dudek@ipn.gov.pl.

Justyna Dudek – PhD in Humanities, employee of the Historical Research Office of the Institute of National Remembrance, Branch in Lublin. Her research interests include the history of the communist apparatus of repression in 1944–1956. E-mail: justyna.dudek@ipn.gov.pl.